

Marksist Coğrafya: Temel Karakteristikler

Marxist Geography: Key Characteristics

ÖZ

Bu çalışma, Marksist coğrafyanın kuramsal doğasını literatür taraması yöntemiyle incelemekte olup, sosyal teoriye katkı sunmayı amaçlamaktadır. Marksizm tarihsel maddecilik anlayışı ile kapitalizmin çelişkileri üzerine kuruludur. Marx, mekân olgusunu ve birey düzeyinde insanı yeterince dikkate almaması nedeniyle eleştirilse de pek çok temel kavramın ortaya konulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunlar, çoğu bugünün sosyal bilimlerinde egemen olan veya onun ortaya attığı ya da ayrıntılı bir şekilde analiz ettiği tarihsel maddecilik, diyalektik yaklaşım, sömürü, yabancılaşma, sınıfsız toplum gibi kavramları kapsamaktadır. Bu bağlamda, Marksist kuramın sunduğu bilimsel yöntemler ve kavramsal çerçeve, toplum bilimleri açısından önem arz etmektedir. Kapitalist sistemin ve pozitivist yaklaşımın yol açtığı sorunlara ilişkin artan farkındalık ile birlikte çeşitli toplumsal ve siyasal dinamikler, Marksist coğrafyanın gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Marksist bakış açısının coğrafi bilginin gelişim sürecinde önemli bir yeri vardır. Marksist coğrafya ise, mekânsal süreçleri ve coğrafi koşulları Marksist kuram çerçevesinde analiz eden bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Marx'tan esinlenen coğrafyacılar arasında D. Harvey ve E. Soja tarihsel materyalizme mekânı katmaları ve tarihsel coğrafi materyalizmi geliştirmeleri bakımından öne çıkmaktadırlar. Eleştirel şehir kuramı çerçevesinde çalışan Marksist coğrafyacılar, özellikle kentsel eşitsizlikler (konut tedariki ve hizmetlere erişim), yoksulluk, azgelişmişlik ve sanayinin yeniden yapılaşması sürecinde ortaya çıkan sorunlara odaklanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Marksist yaklaşım, tarihsel coğrafi materyalizm, marksist coğrafya

ABSTRACT

This study examines the theoretical nature of Marxist geography through a literature review and aims to contribute to social theory. Marxism is based on the understanding of historical materialism and the contradictions of capitalism. Although Marx has been criticized for not adequately considering the concept of space and the individual on the personal level, he played a significant role in formulating many fundamental concepts. These include historical materialism, the dialectical approach, exploitation, alienation, and a classless society—many of which are dominant concepts in today's social sciences and were either introduced or thoroughly analyzed by Marx. In this context, the scientific methods and conceptual framework provided by Marxist theory hold considerable importance for social sciences. The growing awareness of the problems caused by the capitalist system and positivist approaches, along with various social and political dynamics, has significantly contributed to the development of Marxist geography. The Marxist perspective holds an important place in the development of geographical knowledge. Marxist geography is defined as a discipline that analyzes spatial processes and geographical conditions within the framework of Marxist theory. Among geographers inspired by Marx, D. Harvey and E. Soja stand out for incorporating space into historical materialism and developing the concept of historical-geographical materialism. Marxist geographers working within the framework of critical urban theory have particularly focused on urban inequalities (such as housing supply and access to services), poverty, underdevelopment, and issues arising during the restructuring of industry.

Keywords: Marxist approach, historical geographical materialism, marxist geography

Giriş

Coğrafya, insan-mekân etkileşimini ve insan eliyle değişen yeryüzünü inceleyen bir disiplindir. Tarihsel olarak farklı felsefi yaklaşımlarla şekillenmiş, özellikle 1950'lerde mantıksal pozitivistimin etkisiyle nicel devrim yaşanmıştır. Bu yaklaşıma yönelik eleştiriler sonucunda 1970'lerden itibaren coğrafyada çoğulcu bakış açıları benimsenmiş, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlar önem kazanmıştır. Eleştirel bakış açılarından biri de Marksist yaklaşımdır. Marksist yaklaşım ile farklı konu ve kavramlar coğrafya disiplinine dâhil olmuş, coğrafyanın dilinde zenginleşme yaşanmıştır. Türkiye'de ise beşeri coğrafyanın teorik temelleri yeterince güçlü değildir (Kaya, 2004). Oysa teori, toplumu ve hayatı belirleyen sosyal süreç ve güçlerle ilgilidir. Toplum bilgisi olmadan iyi bir beşeri coğrafya yapmak mümkün değildir.

Şehirler insan tarafından kurgulanan farklı nüfus ve büyüklüğe sahip, çok işlevli (mekânsal parçalı) çevresine hizmet eden merkezi yerleşmelerdir. Şehirler insanın mekâna eklediği en büyük kültürel parçalardır. Şehir coğrafyası bu kültürel parçaların doğuşu, gelişimi, iç düzeni, çevresiyle etkileşimini ve dağılımını mekânsal olarak ele alan beşeri coğrafyanın alt dalıdır. Coğrafya disiplini olduğu gibi,

Alpaslan ALİAĞAOĞLU
Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 01.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted 11.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Alpaslan ALİAĞAOĞLU

E-mail: alpaslan38ster@gmail.com

Cite this article: Aliagaoglu, A. (2025).

Marxist geography: Key characteristics.

Eastern Geographical Review, 30(53),

179-193.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

şehir coğrafyasında da 1950 sonrasında önemli kuramsal değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, önceki yaklaşımların çevreci determinist ve bölgeselci doğasını bilimsel yeterlilik açısından eleştiriye tabi tutmuştur. 1970'li yıllara kadar önemli olan mantıksal pozitivist yaklaşım da çeşitli nedenlerle eleştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda farklı açıklamalar yapılmıştır. Ancak daha çok "her yerde aynı olan" ve gözlenen şeyler üzerinde duran, mekânı tek boyutlu ele alan, insanı (özne) ve toplumsal koşulları, değer yargılarını dikkate almayan bakış açısı nedeniyle pozitivist bakış açısı eleştirilmiştir. Kuşkusuz bu bakış açısı etkisini kaybetmiş değildir. Fakat günümüzde özellikle yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.

Eleştirel teorinin geçmişi Hegelcilığe ve Batı Marksizmine kadar uzanmakla birlikte daha çok Frankfurt Okulu ile anılır. Okul Frankfurt Üniversitesi bünyesinde Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü olarak 1923 yılında, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji, tarih ve estetik gibi alanlarda sosyalist araştırmalar yapmak üzere kurulmuştur. Horkheimer ve Adorno'nun vefatlarının ardından, okulun en etkili ismi Jürgen Habermas olmuştur.

Esin kaynağı Marksizm olan eleştirel teori 1923-1929 döneminde daha çok tarihsel materyalizm ve Marksizm'in felsefi temelleri, teorik ekonomi politik, planlı ekonominin sorunları, proletaryanın durumu/konumu, sosyoloji, toplumsal öğretilerin ve partilerin tarihi gibi konuları incelemiştir. Ancak bu dönemde eleştirel teori gerçek kimliğini bulamamıştır. Okul 1930-1933 yılları arasında gerçek kimliğine kavuşmuştur. Bu durum daha çok Horkheimer'in çalışmalarının bir sonucudur. Bu dönemde teori disiplinler arası bir özellik kazanmış, araştırmalar Marksist çerçeveye oturmuş, sosyal olaylarda ekonominin yapıcı rolü benimsenmiş ve "Bu doğrultuda Eleştirel Teori, kendisini hem yeni sosyal koşulları eleştirmeye, kavramsallaştırmaya sürekli girişen çağdaş dönemin bir "sosyal teorisi" ve hem de sosyotarihsel dönüşüm ve gelişme ile yakın ilgili tarihsel teori konumundadır" (İçağasioğlu Çoban ve Buz, 2008, s. 74). 2. Dünya Savaşı sonrasında çalışılan konularda değişiklik olmuştur. 1953-1970 arası dönem ABD'de geçirilmiştir. Bu yıllarda kitle kültürü, modern toplum, teknoloji, sanat, estetik müzik, siyaset konuları incelendiği gibi Marksist teoriden kopuş yaşanmış, okulun kendi içinde de fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Nitekim işçi sınıfının devrimci geleceğine ilişkin umutlar azalmıştır. Eleştirel teoriye inancı kalmayan Marcuse, Horkheimer, Adorno ve Habermas'tan farklı düşünmeye başlamıştır. Horkheimer ve Adorno'ya göre, bilim ve teknoloji dehşet verici yıkım ve ölüm araçları yaratmış, kapitalizm kültür endüstrisini kitlesel olarak üretilmiş ürünleri şeklinde metalaştırılmış ve kendi amacına uygun olarak kullanmıştır (Odabaş, 2018). Onlar kültür endüstrisi kavramını 1947 yılında yayımladıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı kitaplarında kullandılar. "Yazarlara göre, kültür endüstrisi (culture industry); kendiliğinden gelişmeyen, standartlaştırılan, kasıtlı olarak tüketicisini belirleyen, kitlelere verilmek üzere üretilen ve hedef kitlelerce tüketilen, bireyler üzerinde edilgenleştirici etkiye sahip, aslında gerçekte var olmayan bir kültür üretmektedir" (Deniz, 2025, s. 122). İlave olarak "demokrasi, kitlelerin

demagojiden başka şey bilmeyen zorba yöneticileri seçtikleri despotizmle sonuçlanmıştı (Odabaş, 2018, s. 213). Horkheimer ve Adorno'nun ölümünden sonra okul içinde en önemli kişi Jürgen Habermas olmuştur (İçağasioğlu Çoban ve Buz, 2008).

Jürgen Habermas, II. Dünya Savaşı sonrasında eleştirel teori geleneğini devam ettirmiş, ancak bu yaklaşımı önemli ölçüde yeniden şekillendirmiştir. Habermas'ın erken dönem çalışmaları, farklı bilim türlerini yönlendiren bilgi-oluşturucu çıkarlara (teknik, pratik ve özgürleştirici) dayanan bir bilgi kuramı ortaya koyar. Bu çerçevede, bilimler üçe ayrılır: ampirik-analitik bilimler, yorumbilgisel (hermeneutik) bilimler ve eleştirel bilimler. Habermas yeni Marksist ve Kantçı olarak bilinmekte ve eleştirel teorinin yakın zamanlı en önemli ismi olarak ifade edilmektedir. O, "Marx'ın alt-yapı ve üst-yapı kavramlarına kişiler arası iletişim kavramını ekleyerek, üretim ilişkilerinin toplumun belirlenim sürecinde etkili olan tek unsur olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte kamusal alan kavramı ile kamusal etkileşimin, boş zaman etkinliklerini de kapsayacak biçimde kapitalist çıkar çevrelerince kontrol edildiğini göstermektedir" (Akkol, 2019, s. 171). Günümüzde yaşanan küreselleşme nedeniyle eleştirel teorinin çalışma alanı ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak genişlemiş ve çeşitlenmiştir.

Eleştirel "teori, Lukacs'ın 'bütünsellik' (totalite) kavramından hareketle, toplumsal yaşamın hiçbir kısmının, tarihsel bütünü yani, sosyal yapı ile ilişkilendirilmedikçe kavranamayacağını savunur" (Balkız, 2004, s. 137). İnsan toplumsal varlıktır. İnsanın içinde yaşadığı toplum belirli yapısal kurallara göre işlemektedir. Eleştirel yaklaşımın amacı işte bu kuralların bilinmesini sağlamaktır. Böylece toplumsal kuralların bilincine varan insan görünen düzenin altındaki gerçekleri görecektir, aydınlanacak ve özgürleşecektir (Özgüç ve Tümertekin, 2000). Olanın ötesini görmeye çalışan, aydınlatıcı ve özgürleştirici bilgi veren eleştirel teori "toplumun dönüştürülmesini mümkün kılacak doğru bilgiyi de temin edecektir" (Balkız, 2004, s. 137). Eleştirel teori disiplinler arası bir niteliğe sahiptir. Teori bireyin açık veya örtük gizli zorlamalara karşı bilinçlenmesini sağlar. Baskı yapısalıdır. İnsanların günlük yaşamları, politika, ekonomi, kültür, söylemler, toplumsal cinsiyet ve ırk gibi daha büyük sosyal yapılar tarafından etkilenir. İnsanlar yaratıcı, değişken ve uyumludur. Ancak insanlar yanlış yönlendirilmekte ve başkaları tarafından sömürülmektedir. Eleştirel yaklaşım koşulların değiştirileceğine ve insanların daha mutlu yaşayacağına vurgu yapar (İçağasioğlu Çoban ve Buz 2008). Harvey'in ifadesiyle, "Başka bir dünya mümkündür" (aktaran Smith, 2017, s. 8). Marksist, feminist, postmodern, antkolonyalizm, eleştirel ırk teorisi, psikanaliz, queer teorisi ve postyapısal yaklaşımlar yorumlayıcı olmakla birlikte eleştirel merkezlidir (Toprak, 2022). Bu dönem aynı zamanda "mekânsal dönüş" dönemi olarak da nitelenmektedir. Kısaca, "coğrafyanın toplumsal açıklamaya dahil olması" (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2019, s. 116) olarak da nitelenen bu dönemde, beşeri coğrafya sosyal teoriye yaklaşırken Marksist coğrafya tartışmaları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Marksizm, "Karl Marx (1818-1883) tarafından ve onun ölümünden sonra takipçileri tarafından ayrıntılı biçimde

sürdürülen fikirler ve uygulamalar bütünüdür” (Gregory vd., 2009, s. 444). “Marksizmi genellikle MELLT'nin fikirleri olarak görüyorum: Marx ve Engels ve 20. yüzyılın devrimci Marksist sosyalistleri (Lenin, Luxemburg ve Trotsky). Onların fikirleri diğer düşünürler tarafından verimli bir şekilde geliştirilmiştir” (Das, 2023, s. 34). “Marksizm modern büyük sanayi ve onun yol açtığı tüm problemlerle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır” (Lefebvre, 2014a, s. 18). Marksizm dünyaya bütüncül açıdan bakma ve onu değiştirme teşebbüsüdür. Marksizme göre, kapitalizm ayrıcalıklı bir zümre için teknoloji ve kazanç sağlamıştır. Marx kapitalizmin artık modasının geçmiş olduğunu düşünür (Peet, 1985). “Marksizm, sosyal ve çevresel sorunların yapısal kökenlerini vurgulayan, sorunları kapitalist ve diğer ekonomik sistemlerde yerleşik “çelişkilerin” ürünleri olarak gören ve aynı zamanda temel çözüm önerilerini toplumsal ve ekonomik düzenlemelerde büyük değişikliklerde gören bilimsel bir araştırma biçimidir” (Peet, 1985: 6). “Marksistler, kapitalist sistemin azınlık sınıfı tarafından yönetilen, fiziksel ve zihinsel güçle kontrol edilen ve rekabetin öngörülemez çimentosu tarafından bir arada tutulan bir üretim biçimi olarak görürler. Sistemde sosyal ilişkilerinin özü sınıf sömürsüdür” (Peet, 1985, s. 10). Marx bir sosyolog değildi, daha çok ekonomist gibi göründü (Ritzer ve Stepnisky, 2018a). Ama eserlerinin sosyolojik yönü de vardı, bu nedenle klasik dönem sosyoloji anlayışının öncülerinden kabul edilmekteydi. O Hegel, Feuerbach, Smith ve Ricardo’dan etkilendi. Hegel’den diyalektik yöntemi, Feuerbach’ın maddeciliğini aldı. Smith ve Ricardo’nun siyasal ekonomi anlayışını kullandı. “Tarihi materyalizm ise siyasal ve toplumsal faktörlerden çok ekonomik ve maddi güçleri esas alan bir tarihi gelişim teorisidir” (Slattery, 2020, s. 13). O kapitalizmin çelişkileri ile sonuçta çökeceğine inanıyordu. Kapitalizm tez, sosyalizm antitez ve komunizm de sentez olacaktı. Kısım Engels’le ortak başlıca eserleri Kutsal Aile 1845, Alman İdeolojisi 1945, Komünist Manifesto 1848, Kapital I 1867 yılında yayınlandı. Kapitalin diğer iki cildi kendisinin ölümünden sonra (1893, 1894) yayınlandı. Tarihi materyalizm, kapitalizmin politikal ekonomisi (Kapital), diyalektik felsefe ve metod, daha geniş teorileri açıklamak üzere kaleme alınan güncel olayların analizi Karl Marx’ın çalışma alanının başlıklarıdır. Engels, Kuatsky, Bernstein, Plekhanov ve Lenin yakın zamanlı Marksçılar olarak tanımlanabilir. Lukacs (1885-1971), Korsch (1886-1961), Gramsci (1891-1937), Horkheimer (1895-1973) ve Adorno (1903-1969) çağdaş Batı Marksizmi veya Frankfurt okulunu temsil etmektedirler. Son zamanlarda Marksist bakış açısıyla alınan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu durum Marksizmin antropoloji, sosyoloji, ekonomi ve coğrafyayı etkilemesi ile ilgilidir (Gregory vd., 2009). Marksist okuma ve yeniden yorumlamalardaki farklılıklar zamanla artmıştır. Bugün farklı bakış açısı getiren Eleştirel Marksizm, Çözümlemeci Marksizm, Tarihsel Yönelimli Marksizm ve Post-Marksizmden bahsedilmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Marksizmin mekânsal yönü de önemlidir. Marksist coğrafyacılar mekân kavramının kapsamında değişiklik yapmış, Marx’ı temel alarak kapitalist toplumun mekânsal yönünü özellikle şehirleri esas alarak eleştirel yönden kavramaya çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, “kent, tutarsız ve kriz eğilimli sermaye birikim süreçlerinin mahalli” (Geddes, 2017, s. 108) olarak görülmektedir. Bu özellik, şehirlerde eşitsizliklerin yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel bir tespiti yapılmakta, konu, amaç ve kapsam kısaca ifade edilmektedir. İkinci bölümde ilgili yayınlar ele alınmaktadır. Bu bölümde, çalışmanın teorik arka planını oluşturan Marksizm ele alınmakta ve bu çerçevede ortaya çıkan Marksist coğrafyanın doğası ile çalışma alanı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde, Marksist coğrafya hakkında Türkiye’de coğrafya yazınında mevcut sınırlı sayıda makaleden bahsedilmekte ve eldeki çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan farkı ve katkısı vurgulanmaktadır. Yöntem bölümünde kaynak taraması yöntemi kullanılmakta, başka bir bölüme geçilmektedir. Bu bölümde, çalışmanın teorik arka planını oluşturan Marksizm ele alınmakta ve bu çerçevede ortaya çıkan Marksist coğrafyanın doğası ile çalışma alanı hakkında bilgi verilmektedir. Sonuç bölümünde, problem tekrar edilmekte, Marksist coğrafyanın doğası ve coğrafi düşünceye olan katkısı üzerinde durulmaktadır.

İlgili Yayınlar

Genel olarak bakıldığında, “Coğrafya, Geçmiş, Kavram Coğrafyacılar” (Özgüç ve Tümertekin, 2000) adlı eserde radikal coğrafya ele alınmaktadır. Diğer bazı çalışmalarda (Kaya, 2014; Özgen, 2010, Öztürk ve Karabağ, 2013, Turut ve Özgür, 2018) konu kısmen ele alınmakta, Marksist yaklaşımın doğası incelenmektedir. Yurdadön Aslan ve Yavan (2018), “Mekân Üretimi ve Lefebvre’in Mekânsal Üçlü Kavramlaştırmasının Görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı Örneği” adlı çalışma ile eleştirel yaklaşımla ele alınan ilk coğrafi çalışmalarından birini yapmışlardır. Çalışmaya göre, Gezi Parkı pek çok yönüyle temsil mekânı özelliği taşımaktadır. “Eleştirel Beşeri Coğrafya Toplum, Mekân, Coğrafya” adlı eser (Toprak, 2022), eleştirel coğrafyada teorik metinleri ve eleştirel coğrafyanın Türkiye’de beşeri coğrafya içindeki konumu incelenmektedir. Bunlardan biri Belina (2022) tarafından ele alınan “Marksist Coğrafya: Her Zamankinden Daha Güncel” adlı çalışmadır. Bu makalede Marksist coğrafyanın tanımı, doğası özellikle Marx’a atıf yapılarak verilmektedir. Kayserili & Baltuk (2022), doğrudan Marksist yaklaşımı kullanarak Ağrı’da ortaya çıkan mekânsal çelişkileri ortaya koymuştur. Buna göre şehir kapitalist düşüncenin gereklerine uygun olarak, kârı maksimize etmek için insanı dikkate almadan yapılmıştır. Yapılan çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında durum temelli (case study) çalışmalar hariç, Marksist coğrafyanın doğası konusunda yapılan açıklamalar sınırlıdır. Bu çalışmada Türk coğrafyası yazınında ayrıntılı ele alınmayan Marksist yaklaşımın doğası ve Marksist coğrafyanın karakteristikleri şehirsiz mekâna vurgu yapılarak liberal bakış açısıyla ele alınmakta, dolayısıyla diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Yöntem

Çalışmada kaynak taraması yöntemi kullanılmaktadır. Kaynak taraması hem bilimsel bir çalışmanın parçası hem de bir yöntemdir. “Bu yöntem araştırma problemine bağlı olarak erişime açık tüm yayınlara ulaşıp bu kaynakların problemle ilişkisine göre araştırma içindeki yerini alır. Bunun için kaynaklarda yer alan bilgiler, problemin çözümüne yönelik olarak yeniden değerlendirilir, seçilir ve araştırmacı tarafından yorumlanır” (Balci, 2016, s. 75). Sosyal teoriler ve bunların özellikleri ile ilgili

yayınlar özellikle sosyologlar tarafından gerek kitap, gerekse makale düzeyinde sıkça yapılmaktadır. Aynı özellik yabancı coğrafyacılar tarafından yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Makale, Marksist bakış açısının çeşitli bilimlerde alanyazınsal incelenmesi değildir. Bu çalışmada kaynak taraması Türkiye’de yapılan coğrafya çalışmaları ile sınırlı tutulmaktadır. Ancak Marksist teorinin açıklanmasını yaparken farklı bilim dallarından yararlanılmıştır. Makale Türkiye’de Marksist bakış açısı ile yapılan çalışmaların alanyazınsal incelenmesi de değildir. Bu çalışmanın ana motivasyonu, arka planında Marksist yaklaşım olan Marksist coğrafyanın temel karakteristiklerinin ortaya konulmasıdır. Kuşkusuz Marksist bakış açısı ve Marksist coğrafya çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada mekâna vurgu yapan dört bilim adamı, Lefebvre, Castells, Harvey ve Soja dikkate alınmaktadır. Yine çalışmanın kısıtlı imkanları ölçüsünde Marx’ın çalıştığı konuların bütünüyle veya geniş bir biçimde ele alınması söz konusu değildir. Marx kapitalizmin çelişkilerinden bahsetmektedir. Bu çelişkiler yoksulluk, sömürü, hegemonya, devlet, doğa, yabancılaşma gibi kavramları da kapsamaktadır.

Bulgular

Marksizm

Marx, kapitalizmin ayrıntılı eleştirel analizini yapar. “Marx’a göre kapitalizm üç mantığa dayanan çelişkili bir ekonomik sistemdir. Bunlardan ilki, birikim için birikim yapılmasıdır. Bu durum kâr arayışının kendi içinde amaç haline gelmesini anlatmaktadır. İkinci çelişki, piyasadan pay kapmak için rakip üreticiler arasında rekabet yaşanmasıdır. Son olarak üretim süreçleri ve ürünlerde teknolojik yeniliklerin kullanımıdır” (Castree, 2018, s. 410). “Rekabet, kapitalist üreticileri işçilerden artı değer çıkarmaya zorladı. Bunun yanı sıra rekabet faktörü kapitalist süreçte üretici güçleri sürekli devrime yöneltmiştir” (İncedere, 2020, s. 664). Karın artırılmasının bir yönü de teknolojik teçhizatın kullanılmasıdır. Makine ve yazılım kullanımı verimliliği, üretkenliği ve kâr artırmak hedeflenir. Ancak bu iş ve insanın değersizleştirilmesi anlamına gelir (Harvey, 2015). Dahası, o kapitalist toplumun bir kuramını ortaya koyar. Toplumsal yaşamının bütününde üretim biçimleri belirleyicidir (İncedere, 2020). Kapitalizmin varlığını sürdürmesinin temelinde eşitsiz gelişim vardır. Eşitsiz gelişme acımasız biçimde sürmektedir. Zengin zenginleşirken, fakir daha çok fakirleşmektedir. Bütün bu özellikler sermayenin eşit olarak paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak bakıldığında, Marksizm dört alanı kapsar. Bunlar; felsefe (diyalektik ve materyalizm), sosyal teori (ya da tarihsel materyalizm), politik ekonomi ve komünist pratik teorisi şeklinde sıralanabilir (Das, 2022).

Tarihsel materyalizm Marksist düşüncenin merkezinde yer alır. Materyalizm maddeyi ön plana alan bakış açısına sahiptir. Marx burada maddenin yerine ekonomiyi koyar. Başka bir ifadeyle, Karl Marx’a göre tarih boyunca ilkel, köleci, feodal ve kapitalist üretim biçimleri ortaya çıkmış, gelecekte (son aşamada) ise kaçınılmaz olarak sosyalist veya komünist üretim biçimi (dönemi) ortaya çıkacaktır. “Bu kaçınılmaz ilerlemenin nedeni, tarihteki her aşamanın, şeyler üretmek için insanlar arasındaki bir

dizi ilişkisi tarafından belirlenmiş olmasıdır. Feodalizm altında bu, topraklarında çalışan derebeyleri ve köleler arasındaki ilişkidir. Kölelik altında, bu efendi/sahipler ve köleler arasındaki ilişkilere. Kapitalizm altında ise bu, sermayedarlar ve işçiler arasındaki ilişkidir. Bu düzenlemelere üretim ilişkileri denir” (Cresswell, 2013, s. 127). Üretim şekillerine bağlı olarak ekonomik ve sosyal üst yapı arasında belirli yapısal ilişkiler yaşanmaktadır. Temel üst yapı modeline göre, ekonomik temeldeki değişim sosyal üst yapıyı (din, hukuk, felsefe, ahlak, devlet) belirlemekte ve kontrol etmektedir. Özetle ekonomik olgu “aynı zamanda toplumsal bir olgudur ve belirli bir tipte bir ekonominin varlığı belirli bir toplum tipini gerektirir” (Giddens, 2013, s. 40). Toplumsal hayat ve insan gelişimini belirleyen asıl neden, siyasi liderler gibi siyasal üst yapı değil, toplumun ekonomik veya maddi temelidir (Slattery, 2020).

Marx diyalektik yöntemi kullanır. Bu yöntem zıtlıklar çatışmasını esas almaktadır. “Buna göre, bir şey sadece kendi başına ele alınmasıyla anlaşılmaz. Bunun için aynı zamanda şeylerin anti-tezlerinin yani karşıtlarının hesaba katılması gerekir” (Holt-Jensen, 2017, s. 177). Hegel tarafından ortaya konan yöntemde en üst düzeyde mutlak geist (tin, madde dışı varlık) bulunur. Bunun kendi iç çelişkileriyle doğa ortaya çıkmış, doğadan ise kültür doğmuştur. Buna göre toplumlar birbiriyle çatışan farklı sınıflardan oluşur. Bütün sosyal olgu ve dönüşümler bu çatışmaların sonucunda ortaya çıkar (Aydın, 2013). Başka bir anlatımla çatışmalı nitelikteki (diyalektik) ikili karşıtlıktan, sermaye-emek, burjuvazi-proleterya veya kar-ücretten zıttı olan sentez doğar. Bu da sosyalizm olacaktır. İki zıt olgunun, tez ve antitez çatışması sonucunda ikisinden de farklı sonuç yani sentez çıkacaktır. Tez kendi iç çelişkisiyle zıttı olan antitezi doğurur. Tez ve antitezin kapitalist ve işçi sınıfı çatışmasıyla sentez yani sosyalizm ortaya çıkar.

Marx’a göre (2017, s. 258), “Tarih her zaman sınıf mücadelesinin tarihidir”. Kapitalist toplum iki sınıflıdır. Sınıflı toplumun oluşması yani tabakalaşma ekonomik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar sermaye sahipleri ve işçilerdir. Bunlar arasındaki ilişki simetrik değil, sömürüye dayalıdır. Marx zenginliğin kaynağını toprakta değil, emekte bulur. Marx’ın emek değer teorisine göre, emek, değeri ortaya çıkaran tek unsurdur. Bir malın değeri o mala harcanan emek bedeline eşittir (Eğilmez, 2015). Başka anlatımla katma değer bütünüyle emek tarafından üretilir. Değeri sadece işçi sınıfı üretir. Ancak bu sınıf üretim araçlarına (sermaye, araçlar, hammadde) sahip değildir. Sermaye sahipleri üretim araçlarına sahip oldukları gibi planlama ve yatırım da onlar tarafından yapılır. Ancak nesneler (mallar veya üretim) doğal kaynaklar kullanılarak işçiler tarafından üretilir. İşçiler bunun karşılığında asgari ücret veya geçim ücreti kazanırlar. Katma değer büyük kısmına kapitalistler el koyar. Marx’ın anlatımıyla (2017, s. 55), “Bir metanın içerdiği değer onun üretimi sırasında harcanan emek zamana eşittir ve bu emeğin toplam karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emeklerden oluşur...Kapitalistin kârı, elinde satabileceği ama karşılığında ödeme yapmadığı bir şeyi bulunmasından kaynaklanır”. Devlet, kapitalistlerin çıkarlarını işçilerin çıkarlarının üzerinde tutar. Böylece kapitalistler zenginleşirken işçiler sömürülmektedir. Ancak işçiler başlangıçta bu sömürünün farkında değildir.

Zamanla bilinçlenen işçiler, sömürünün farkına varırlar. Böylece somut eyleme (praksis) yönelir ve kapitalistleri alaşağı ederler. Ancak bu yönelme mutlak anlamda şiddete de dayalı değildir. Marx, kapitalizmin çelişkilerini ortaya koyarak işçi sınıfının bilinçlenmesine katkı sağlayacağını düşünür. Kapitalizmin doğası da buna yardımcı olur. Çünkü kapitalizm kriz ekonomisidir. Yaşanacak her krizde kapitalist sayısı azalacak ve bilinçli işçi sayısı artacaktır. Aynı bilinci kırsal kesimden elde etmek mümkün değildir. Çünkü bu alanlarda insanlar dağınık olarak yaşarlar. Komünist (sosyalist) toplum kapitalist toplum üzerine kurulacak bireysel özelliklerin arka planı kaldığı sınıfsız toplumdur. Bu toplumda din, devlet, aile ve hukuk önemli değildir. Çünkü bunlar bireyselliği ortaya çıkarmaktadır. Marx kapitalist sistemin teknoloji ve örgütlenmesinin sınıfsız toplumun oluşumunda önemli olduğunu düşünür. Ancak bu sınıfın gerçek anlamda ortaya çıkışı hayalidir. Komünal toplum daha çok Eskiçağda görülmüştür (Aydın, 2013; Ritzer ve Stepnisky, 2019).

Marksist düşüncenin dilinde önemli olan bir kavram da yabancılaşmadır. Yabancılaşma, “İnsanoğlunun kendi doğasının bazı temel yönlerinden ve toplumdan uzaklaşması ya da kopması durumudur” (Giddens ve Sutton, 2020, s. 93). Kapitalizm işgücünün değişik şekillerde yabancılaşmasına neden olur. Bu durum özel mülkiyetin varlığı dolayısıyla baskı altında olmanın bir sonucudur. Baskı kapitalist üretim ilişkilerinde, işgücüne zorla dayatılan iş bölümüyle ilişkilidir. Başka bir anlatımla yabancılaşma, “insanın kendi emeğiyle yarattığı her türlü ürünün üretim sürecinin sonunda onun denetiminden çıkarak ona yabancı bir gerçeklik kazanması demektir” (Demir, 2018, s. 65). Yabancılaşma ile işçiler kendi emek güçlerine, ürünlerine, birbirlerine ve türsel varlıklarına yabancılaşmaktadır. Başka bir anlatımla, kapitalizmde emek kendi içinde bir amaç değil araç konumundadır. Bu araç ise paradır. Emek kendimizin değildir, bizi dönüştürmez. Bu bizim emeğimizden yabancılaşmamız anlamına gelir. Böylece gerçek insani doğamızdan uzaklaşırız. Bu özellik sadece ürün ve işçi arasında da ortaya çıkmaz. İşçiler çalışma koşullarına ve arkadaşlarına yabancılaşması da söz konusudur. Emeğin yabancılaşmasıyla ortaya çıkan genel durum Marx (2000, s. 74) tarafından 1844 El Yazmalarında aşağıdaki gibi anlatılır:

“Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır- ama işçi için ürettiği yalnız yoksunluktur. Emek saraylar üretir- ama işçi için ürettiği izbelerdir. Güzellik üretir- ama işçi için, çirkinlik. İnsan emeğinin yerine makineleri koyar- ama işçilerden bazılarını barbarca bir çeşit çalışmaya iteler ve başka işçileri de makinalaştırır. Zekâ üretir- ama işçi için ürettiği aptallık, budalalıktır”.

Yabancılaşmanın son aşaması işçinin var oluşuna yani insana yabancılaşmasıdır. İşçi daima daha fazla üretmeye zorlanmakta bu da onların insani nitelikten kopmalarına neden olmaktadır. İşçiler için hayat anlamsız hale gelmektedir. Böylece işçiler toplumsal ve bireysel olarak duyarsız, kayıtsız ve araçsal ilişkilerin nesnesi olmaktadır (Ulaş, 2020). Üretim araçlarında özel mülkiyetin kalkması ve ortak mülkiyetin gelmesiyle, yani komünist toplumda yabancılaşma aşılanacaktır. Yabancılaşmanın son bulması, işçilerin kendi yeteneklerine göre, potansiyellerini ortaya koymasıyla son bulacaktır. Bu durum sınıfsız toplumda ortaya çıkacaktır.

Marx doğrudan şehirle ilgili olmamıştır. Hatta şehre yönelen ilk kişi Marx değil, onun İngiltere’ye göçmesinden sonra yakın arkadaşı olan Engels olmuştur (Şengül, 2001). Engels’in “İngiltere’de emekçi sınıfların durumu” adlı eseri büyük şehirlerin kapitalizmin en karakteristik mekânları olarak incelenmesi konusunda önemli ipuçları içerir (Hobsbawn, 2013, akt. Al-Rebholz, 2017, s. 139). Marx ve Engels şehirleri iki şekilde düşünmüşlerdir: Bunlardan birincisine göre şehir kapitalist toplumda meydana gelen süreçlerin bir yansıma alanıdır. İkincisi, şehirler o toplum içinde belli süreçlerin gelişmesinin önemli bir koşuludur. Şehirlerin bu şekilde ele alınması, özel olarak şehrin kendisiyle ilgilenmelerinden değil, kapitalist süreçlerin en açık şekilde şehirlerde görülmesindendir. Ortaya çıkan çelişkiler nedeniyle Engels şehri çelişkilerin tarlası olarak tanımlar (Bıçkı, 2006). Bu çelişkiler şehirlerin özellikleri ile ilgili değil kapitalizmin doğasıyla ilgilidir. Başka bir anlatımla yoksulluk ve işçi sınıfının sefaletinden sorumlu olan şehirler değil, kapitalizmdir (Aslanoğlu, 1998; Saunders, 2013). Örnek olarak yoksulluk daha çok şehirlerde gelişmiştir. Yine alt kentler şehirlerde ortaya çıkmıştır.

Marx ve Engels şehri kırım karşıtı olarak ele almışlardır. Bu özellik şehir tanımlarına da yansımıştır. Buna göre şehir, “nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, hazların ve ihtiyaçların bir noktada toplanması olayıdır. Fakat kırsal tam tersi bir olayı, farklı olmayı ve dağınıklığı gerektirir” (Marx ve Engels, 2013, s. 52). Ona göre, endüstri devrimi, sınıf savaşı, burjuva ve işçi sınıfı şehirlerde ortaya çıktı. Bu açıdan şehir, yabancılaştıran ve kurtarıcı olmak üzere çifte role sahiptir. Marksizm için şehirler, işçiler için pek de uygun şartlara sahip değildir. Nitekim Marx’a göre (2011, s. 626), üretim araçlarının ve servetin şehirlerde toplanması büyük kötülöklere neden olur. “Kapitalist birikimin hızı ne kadar büyük olursa, işçi sınıfının barındıkları yerler de o kadar sefil ve perişandır. Servetin artışı ile birlikte kentlerde görülen imar hareketleri eski mahallelerin yıkılmasına yerine yapıli çevrenin inşasına neden olarak işçileri kötü mahallelere sürer”. Ancak işçilerin tarihsel gelişim seyrinde önemli role sahip olacaktırlar. Şehirlerin kapitalizmle ilişkisi çift yönlüdür. Onlar kapitalizmin ürünü olmakla birlikte çöküşü de şehirlerde yaşanacaktır (Bumin, 2013). Başka bir anlatımla şehirler, sosyalist devrimin yaşanacağı sahne konumundadırlar (Aliağaoğlu ve Uğur, 2021).

Marksist düşüncede önemli olan bir kavram da devlettir. Devlet özel mülkiyeti koruyan baskı aracı konumundadır. Marx’ın ifadesiyle (2011, s. 767), devlet, “Sömürücü toplumda sermayenin silahıdır”. Kolektif mülkiyetin hâkim olduğu ilkel toplumda devlet yoktur. Devlet Antik Dönemde ortaya çıkmıştır. Efendi-köle ayırımına sahip bu dönemde devlet efendilerin haklarını koruyan baskı aracıdır. Feodal toplumlarda toprak sahipleri ön planda iken, kapitalist toplumda devlet burjuvanın varlığı ve devamlılığının teminatıdır. Komünist toplumdan önceki durak olan Sosyalist dönemde devlet varlığını sürdürecektir ancak bu devlet emek gücünün devleti olacaktır. Komünizmde ise devlet ortadan kalkacaktır. Bu dönemde halk mülkiyeti özel mülkiyetin yerini alacak, yüksek ölçüde gelişmiş sınıfsız toplum ortaya çıkacaktır. Sosyalist toplumlarda herkes işine veya yeteneğine göre kazanca sahipken, komünist toplumda herkes ihtiyacına göre üretim değerlerine sahip olacaktır.

Engels'in ifadesiyle (1974, s. 97), devlet, "İlkçağda köle sahibi yurttaşların; ortaçağda feodal beylerin; çağımızda da burjuvazinin devletidir. Sonunda bütün toplumun gerçek temsilcisi olunca, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve şimdiki üretim anarşisine dayanan bireysel var olma savaşı, bunlardan doğan çatışmalar ve aşırılıklar giderilir giderilmez, baskı altında tutulacak hiçbir şey kalmaz ve özel bir baskı gücü, bir devlet, artık gerekli değildir".

Hegemonya Marksist düşünce geleneğinde önemli bir kavramdır. Hegemonya'yı hakimiyet anlamında kullanan Marksistlere göre, zenginlik ve güç birbirini tamamlayıcıdır. Ya da hegemonya yönetici sınıfın çıkarlarının evrensel olarak temsil edilmesidir (Ekren, 2022). Kavram Frankfurt Okulu tarafından kitle kültürü ve kültür endüstrisi üzerinden değerlendirilmektedir. Gündelik hayatın ve mekânın üretilmesi başka bir bakış açıdır. Ancak hegemonya NeoMarksist Gramsci ile anılmakta, Gramsci sonrası hegemonya farklı anlamlar kazanmaktadır. "Gramsci, Marx'ın egemenlik kavramı yerine 'hegemonya' kavramını, sınıf kavramı yerine 'tarihsel blok' kavramını, sınıf çatışması yerine ise sosyal ittifak kavramını" kullanmıştır. Gramsci'ye göre, bir toplumsal grup, sınıf veya devlet, kendi egemenliğini kısmen baskı yoluyla sağlarken önemli bir kısmını ise çoğunluğun rıza'sına dayanarak sağlamaktadır. Bu doğrultuda o, hegemonya kavramını sivil toplum alanı üzerinden inşa etmiştir" (Mert, 2021, s. 239).

Marksist yazında önemli olan kavramlardan biri de doğadır. "İnsan doğadan doğar, ondan çıkar ve ona karşı döner" ... Marx'ta doğa üretici güçler arasında yer alır. Başka bir anlatımla doğa sermaye birikim sürecinin her noktasında etkindir (Harvey, 2015a). Doğa kısmen de olsa insan tarafından üretilir. Nitekim "Doğanın ürünleri olarak görmeye alıştığımız hayvanlar ve bitkiler, bugünkü biçimleri yalnızca, geçen yılın ürünleri değil, insanın denetimi altında ve onun emeği aracılığıyla, kuşaklar boyu süren tedicri bir dönüşümün sonucudur" (Marx, 2011, s. 184). Ama insan yani kapitalist doğayı sömüren onu yok eden bir varlıktır da. Örnek olarak "kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiye soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında bir ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir" (Marx, 2011, s. 482).

Benzer düşünceler diğer Marksçı yazarlar tarafından da ifade edilmektedir. Doğa tecrid edilmekte, gasp edilmekte veya metalaştırılmaktadır. Heidegger'in ifadesiyle doğa devasa bir benzin istasyonu şeklinde düşünülmekte, güneşin altındaki herşey tekniğin izin verdiği ölçüde metalaştırılmaktadır. Doğaya yabancılaşma yaşanmakta, bu da insan türünün kendi potansiyeline yabancılaşmasını ifade etmektedir (Harvey, 2015a).

Günümüzde doğa kaynak ve imkân olarak görülmekte dolayısıyla kullanım değeri ön plana çıkmaktadır. Yani üretici tüketim yapılmaktadır. Üretici tüketim, kaynakları (enerji, işgücü veya bir düzenek) ortadan kaldıran bir kullanım değeridir. "Marx'a göre doğa gerçek bir zenginliktir. O doğayı mübadele değeri olarak ölçülebilen, dolayısıyla para şeklinde nicelenebilen servetten ayırır" (Lefebvre, 2014, s. 353). Ancak doğa kapitalizmin tahakkümü altındadır. Kapitalizm doğayı düşman ve nankör

olarak alır ve onu mala dönüştürür. Özetle kapitalizm doğayı talan etmektedir (Lefebvre, 2014).

Smith (2017) iki farklı doğanın mevcut olduğunu ifade eder. Bu doğada toplum ve fiziki çevrenin birlikteliği söz konusudur. Biri olmadan diğeri olamaz. İkisine de aynı önem verilir. Birinci doğa yalın veya kullanım değerinin ön planada olduğu doğayı temsil eder. Bu doğa mutlak değildir. Çünkü kendisi doğal bir varlık olan insan ihtiyaçlarını karşılamak zorunda veya üretmek ihtiyacı içindedir. Başka bir anlatımla emeğin insanın ihtiyacını karşılayan faydalı şeylerin üretilmesi insan hayatını mümkün kılan ezeli ve ebedi zorunluluktur (Smith, 2017). İkinci doğa farklı bir karaktere sahiptir. Bu karakter üretimle başlar. Artı ürünün elde edilmesi sonucu sınıflı toplum ortaya çıkar. Sınıflı toplum toplumsal örgütlenmeyi yani devleti zorunluluk haline getirir. Elde edilen artı ürünün mübadeleye girmesi ile birlikte ikinci doğa oluşumunun başlangıcı yaşanır. Böylece "doğayla kurulan ilişkide bir kez daha devrim gerçekleşir" (Smith, 2017, s. 70), kullanım değerinden değişim değerine geçiş yaşanır ve ikinci doğa oluşmaya başlar. Bu aşamada, "doğanın temekkülü gitgide toplumsal formlar ve kurumlar tarafından yönetilir ve bu yolla insanlar kendi varoluşları için gerekli olandan fazlasını üretir (Smith, 2017). Kapitalizm ile birlikte bütünüyle doğayla ilişkide mübadele mantığı ile hareket edilir. Vahşi kapitalizmin yaşandığı günümüzde birinci doğayı aramak boşuna bir çabadır. Dolayısıyla ikinci doğa her yeredir, şehirlerde özellikle megapollerde en iyi şekilde ortaya çıkar. İkinci doğanın varlığı doğanın bütünüyle fethedildiği anlamına da gelmez. Nitekim yaşanacak şiddetli bir deprem ikinci doğaları yerle bir etme gücüne sahiptir. İklim değişikliği doğanın öcünü alması şeklinde düşünülebilir.

1960'lı yıllardan sonra şehri kapitalist üretim süreçleriyle birlikte inceleyen Çağdaş Şehir Sosyolojisi veya yeni Marksçılar ortaya çıktı. Bunlar radikal, eleştirel ve sermaye şehir teorilerini benimsediler. 1970'li yıllarda yaşanan Fordist kriz dolayısıyla kapitalizmin krize girmesi yeni Marksçılığı teşvik etti. Yeni Marksçılar Marx ve Engels'in aksine şehri tek başına analiz birimi olarak ele aldı. Bu yaklaşıma göre, devlet ve bürokrasinin müdahalesi, sınıf mücadelesi ve sermaye birikim süreci şehirleri şekillendirmiştir (Güllüpınar, 2012). 1840'larda ortaya çıkan Marksist yaklaşım daha çok kapitalizmin zaman içindeki değişimine odaklanmıştı. Şehir ve mekân ilişkisi 1960'lı yıllara kadar önemli olmadı. 1960'larda Lefebvre, 1970 yıllarda ise Harvey ve Castells şehir mekân ilişkisi üzerinde durmaya başladı. Böylece 1970'li yıllar Marksist coğrafyanın da başlangıç yılları oldu. Bunların yaptığı ortak katkılardan biri de şehrsel ilişkilerin sadece üretim ilişkileriyle ilgili olmadığıydı (Şengül, 2001). Bunların herbiri ekonomi politik yaklaşımı ile daha çok şehri inceleyerek, mekânı Marksist projelerin biri veya daha fazlasının merkezine yerleştirdiler. Lefebvre ilk sırada yer almalı, çünkü Marksizmin şehre dönüş yolunu o açtı (Katznelson, 2019).

Lefebvre şehri, birbiriyle ilişkili üç kavramla tanımlamaktadır. Bunlar mekân, gündelik hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimidir (Esgin, 2016). Mekânın üretilmesi düşüncesi özellikle Lefebvre aittir. Mekânı üretmek ve işgal etmek kapitalizmin geleceği için önemlidir. Sermayenin ikinci

döngüsünde mekân meta haline gelmekte ve sömürülmektedir. Yine o satın alınıyor, satılıyor, kullanılıyor ve istismar ediliyordu. Lefebvre burada mekânı patlatmaya, deşifre etmeye ve böylece sosyalistlerin kentleşen modern kapitalizm hakkındaki çözümlemelerini ve ona karşı verdikleri mücadeleleri güçlü kılmaya çalışıyordu (Merrifield, 2019).

“Lefebvre’ e göre, mekân daha önce yanlış tanımlanmıştı. Önceki tanımlamalar, mekânı içinde meydana gelen sosyal ve doğal olayların zemini olarak ele aldılar. Mekân içinde şeylerin vuku bulunduğu bir yerdir fakat kendi başına anlam ve öneme sahip değildir. Daha özel olarak Marksistler mekânın üretilmesinden çok mekânı içindeki şeylerin üretilmesine odaklandılar” (Ritzer & Stepnisky, 2018, s. 168). Mekân boş bir kap değil, üründür. Canlı, değişken ve akıcıdır. “Her toplumun mekânsal pratiği kendi mekânını üretir” (Lefebvre, 2014, s. 67). Başka bir anlatımla mekân aynı zamanda, bir toplumsal üretim sürecidir ve toplumsal üretimin hem sonucu hem de ön koşuludur (Avar, 2009, s. 8). Mekân sosyo-ekonomik bir yapıdır, politik olarak tarafsız da değildir. Böylece sadece mesafeyi dikkate alan pozitivist tek boyutlu Öklitçi veya Kartezyen mekân anlayışından vazgeçilmektedir. Kapitalizm sermaye sahipleri vasiyasıyla gündelik hayatı kontrol etmektedir. Bu süreçte sermayenin birincil döngüsü mal üretimini niteler. Sermayenin ikincil döngüsü, kentsel mekânın üretimi ile olur. Bu aşamada şehir alınıp satılan bir mala dönüşür. Böylece kapitalizmin çelişkilerinde hafifleme ortaya çıkar. Lefebvre’ye göre, devlet mekânı toplumsal kontrol için kullanır (Aliagaoglu ve Uğur, 2021; Gottdiener ve Hutchison, 2011; Güneş, 2017). Yine “devlet kendisini boşluklar üzerinden ifade eder: açık mekânlar, büyük bulvarlar, gösterilere açık dev meydanlar” (Lefebvre, 2013, s. 105). Kısaca Hegel’den naklen Smith’in ifade ettiği gibi (2017, s. 249), “Mekânın efendisi devlettir”. Lefebvre mekânın üretilmesinin, onun üç farklı boyutunu (mekânsal üçlemesi) birlikte düşünerek mümkün olduğunu anlatır.

Algılanan (mekânsal pratik, maddi mekân, perceived) mekân: İnsanların günlük yaşam pratiklerinin gerçekleştiği gerçek ve kullanılabilir mekândır. Bu mekân toplumsal eylem ve etkileşimin maddi boyutunu ifade eder (Avar, 2009). Başka bir anlatımla, mekânsal pratikler, “sosyal mekânsallığın maddi üretim süreci olan insan eyleminin, davranış ve deneyiminin sonuç ve aracıdır” (Soja, 1996, s. 66). Şehirlerin fiziksel parçaları olan binalar, yapılar, yollar, çalışma alanları, boş vakit alanları mekânsal pratikte sıkça karşılaşılan şeylerdir. Okula gitmek için yaşadıklarımız, deneyimlerimiz mekânsal pratik olduğu gibi, çeşitli inşa eylemleriyle şehirlerin yeniden üretilmesi de mekânsal pratikten başka bir şey değildir (Güneş, 2017). Mekânsal paratik, “banliyödeki bir konutta oturan birinin gündelik hayatıyla tanımlanır” (Lefebvre, 2014, s. 67). Ancak mekânsal pratikler tasarlanan mekânla ilişkilidir.

Tasarlanan veya bilinen (mekânın temsilleri, conceived) mekân: “belirli bir toplumun mekânını örten, kaplayan pratiklerdir, algılanan mekân ile doğrudan ilişkilidir (Avar, 2009, s. 11). Bu mekân bilim adamı, planlamacı, teknokrat, şehirci ve bilimsel yönelimli artistler tarafından tasarlanır. “Bir toplumun (bir üretim tarzının) içindeki hakim mekândır” (Lefebvre, 2014). “Bu kapsamı ve rolü nedeniyle mekân temsilleri, kurulu düzenin

yani siyasi iktidarın, hâkim ideolojinin (veya söylemin) ve hâkim ekonomik düzenin mantığına göre düzenlenmekte ve üretilmektedir (Ghulyan, 2017). TOKİ ve merkezi hükümet, sermaye sahipleri ve yerel yönetimler tarafından uygulanan kentsel dönüşüm projeleri, kapalı toplumlar bu kapsamda değerlendirilebilir (Alptekin, 2014). Serter (2018), Türkiye için muhafazakâr kentin inşasında camileri mekân temsili olarak görür.

Yaşanılan (temsili mekân, lived) mekân: Algılanan ve tasarlanan mekân yaşanılan mekânda birlikte bulunur. Yaşanılan mekân insanların gündelik hayattaki anlamlı yaşamışlıklarını temsil eder. Zamanla ve kullanım yoluyla üretilmiş ve dönüştürülmüş mekân, yani simgesellik ve anlam yüklü mekân olarak da tarif edilebilir (Eldem, 2019; Güllüpinar, 2014). “Ego, yatak, oda, konut ya da ev, meydan, kilse, mezarlık...Bu mekânlar tutku ve eylem yerlerini, yaşanan durumların yerlerini kapsar” (Lefebvre, 2014, s. 71). “Yaşanan mekân bazen kodlanan veya kodlanmayan karmaşık sembolizmi içerir (Soja, 1996, s. 67). “LGBT yürüyüşleri, karnavallar, şenlikler, gecekondu alanları ve lüks konut yapılanmaları temsili mekânlarının en basit örnekleridir” (Alptekin, 2014; Ghulyan, 2017, s. 24). Yine Harvey’e göre (2015, s. 168), Lefebvre’nin temsil mekânları adını verdiği şey, “insanların karşılaştıkları uzamlar içerisinde ve bu uzamlar sayesinde—fiziksel, duygulanımsal ve duygusal- olarak nasıl yaşadıkları ile ilgilidir”. Geceleyin karanlıkta korkmamız veya maceraperest duyguya kapılmamız, açık bir mekândan hoşlanmak veya paniğe kapılmak temsili mekân deneyimlerine örnek teşkil eder. Ya da Cumhuriyet Türkiye’si için Atatürk Orman Çiftliği temsil mekânı olarak görülür (Serter, 2018). Temsil mekânları toplumsal olayları veya yaşamışlıkları ifade ettiği için toplumsal mekân olarak ifade edilir. Toplumsal mekân kavramının coğrafya yazınına sokulmasında en büyük rol humanist coğrafyaya aittir (Smith, 2017). Kavram Tuan’ın yer kavramlaştırmasına benzer: “mekânın insan deneyimi ve anlamı ile zenginleşmiş şeklidir yer” (Tümerterkin ve Özgüç, 2006, s. 50). Zaten humanist coğrafyacılar da “duygusal, estetik ve sembolik görüntülerin özelliklerini dikkate alarak yerlerin toplumsal yapılarıyla ilgilenmişlerdir” (Özgüç ve Tümerterkin, 2000, s. 293). Ancak iki bakış açısının, eleştirel ve yorumlayıcı, farklı olduğunu da akılda tutmak lazımdır. Özetle, bu üçlü mekân şehirselleşen alanda birlikte bulunur. Üçlü yapı birbirinden ayrıştırılmaz, izole edilmez, birbiriyle çakışık, eşzamanlı varolan ve sürekli birbirini etkileyen bir özelliğe sahiptir. Lefebvre, bu üçlü mekânsal yapının üst üste binmesi, toplanması sonucu oluşan alanı şehirselleşen mekân olarak tarif eder ve mekânın esas olarak burada yani şehirde cisimleşmektedir (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018).

Lefebvre’nin başka bir katkısı da mekân dönemselleştirmesidir. Daha doğrusu o kapitalizmin mekânı nasıl şekillendirdiğinin tarihini sunmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2019). Bu açıdan dönemselleştirme önemlidir ve beş farklı mekân ile açıklanmaktadır. Bunlar, mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân ve diferansiyel mekândır. Bu dönemselleştirme Marksist teoride geçen üretim tarzlarıyla örtüşmektedir. Mutlak mekân, avcı toplayıcı, kabile (ilkel komünizm) ve neolitik toplumlar da görülen mekândır. Burada (Ghulyan, 2017, s. 8) mekân doğallıktan henüz çıkmamıştır. İnsan

mekânı değiştirecek güçte değildir. Bu nedenle mekân tasarlanmamakta, bu tarz mekân yaşanan mekân veya temsil mekânı olarak ifade edilmektedir. Mutlak mekân aynı zamanda ölümün de mekânıdır. Mutlak mekânın siyasi ve dini amaçlarla kontrol edilmesi ile kutsal mekân ortaya çıktı. Ancak bu durum mutlak mekânın özelliklerinin son bulması değildir. İlk şehir devletleri, Asya tipi üretim tarzının yaygın olduğu despotik ve feodal toplumlarda mekân kutsal mekân olarak görülmektedir. Mekân artık kutsal bir düzene sahiptir. “Bu, aynı zamanda toplumsal ve doğal dünyalar arasında mekânsal ayrımın başlangıcı, toplumsal mekânda merkez ile periferi arasındaki ayrımın başlangıcıydı” (Ghulyan, 2017, s. 8). Bu mekân türü yukarı Orta Çağ’a (1000-1300) kadar devam etti. Bu zamandan sonra dinsel ve kozmolojik güçleri olmayan mekân inşa edilmeye başlandı. Böylece tarihsel mekân ortaya çıkıyordu.

Tarihsel mekânın mutlak ve soyut mekân arasında köprü rolü vardı. Tarihsel mekânda mutlak mekânın doğayla olan dini bağlantısı önemini kaybeder, mekân sekülerleşir. Bu mekânda farklı uluslar güç ve servet birikimi için çekişir. Tarihsel mekân din ve doğa dışında daha çok insan çıkarları gözetilerek üretilir. Ticaret gelişir ve örgütlenir. Başka bir anlatımla ticaret şehrsel işlev olma özelliğini kazanır ve tüccar şehri ortaya çıkar. Buna bağlı olarak değişim değeri önem kazanır. Tarihsel mekân kolektif emekçinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Özel ve kamusal alan ayrımı da bu dönemde yaşanmaktadır. Meydanlar şehrin önemli bileşen olmuştur. Bu özellik mekânsal pratikleri şekillendirir. Kapitalizmin başlangıç aşamasını temsil eden tarihsel mekândan zamanla soyut mekâna geçilmektedir (Ghulyan, 2017).

Kapitalizm ve neokapitalizm soyut mekânı üretti. Soyut mekân değişim değerinin önem kazandığı kapitalist mekândır ve modern şehrin özelliklerini anlatır. Bu şehir, kapitalist düzenin çelişkileriyle doludur. Kapitalizm ve devlet iş birliği yapar. Böylece kâr maksimize edilir. Devlet mekânın efendisidir. Ulus devletin farklılıkları ortadan kaldırarak homojenleştirici rolü vardır. Mekân ayrıca kartezyen anlayışla şekil alır. Planlamacılar ve mimarlar mekânı şekillendirirler. Mekân insanların bakış açısı yerine, ekonominin büyümesine yarıyacak şekilde üretilir. Modern mimarinin temel elemanlarından biri olan dik açının diktatörlüğü yaşanır. “Düz çizgiler, hizalanma ve geometrik perspektifle yöneltilen bu düzen, en yüce kurum olan Devlet tarafından destek-lenmekteydi” (Ghulyan, 2013, s. 8). Bu mekânın Relph (1987) tarafından ele alınan modern şehrsel görünümle benzerlikleri çoktur.

Çelişkisel mekân ileri kapitalizm aşamasında görülür ve çelişkiler gittikçe artar. Bu yönüyle küresel şehre veya postmodern şehrsel mekâna benzer. Mekânda şeylerin üretimi yerine mekânın üretimi yapılır. Bu özellik mekânı global ölçekte düşünme ve ele alma kapasitesini gerektirir (Ghulyan, 2017). Farksal mekân komünal, sınıfsız toplumun yaşadığı, sosyalist veya somut mekândır. Başka bir anlatımla kapitalizmden komünizme bu mekâna geçilir. Bu duruma bağlı olarak mekân kapitalizmin etkisinden çıkar. Bu mekânda soyut mekâna zıt özellikler önem kazanır. Mekân, içinde yaşayanların bakış açısıyla üretilir. Doğal birlik tekrar önem kazanır. Mekân artık ortak ihtiyaçları

karşılama için doğal mekâna dönüşür. Bu mekânda insanların ürünü ve yansıması görülür. Devlet ve özel mülkiyet önemini kaybeder (Ritzer ve Stepnisky, 2019). Zaten komünal hayatta, ortak hareket edilmekte ve pek çok şey ortaklaşa kullanılmakta ve bireysellik önemini yitirmektedir (Aydın, 2013).

Şehir hakkı Lefebvre tarafından ortaya konulan (1967), farklı araştırmacılar tarafından da geliştirilen güncel bir kavramdır. Lefebvre şehri kullanım değerinin ön plana çıktığı yapıt olarak tanımlar: “Basit bir maddi üründen ziyade sanat eserine yakındır” (Lefebvre, 2020, s. 64). Şehir nesne üretiminden çok insanların üretimi veya yeniden üretimidir. Şehir toplumsal üründür, toplum değıştikçe şehir de değışir. “Dolayısıyla burada toplumun alana yansıması şeklindeki ilk şehir tanımını öneriyoruz” (Lefebvre, 2020, s. 74). O eski tarihi şehrin yeniden kurulmasını hayal etmemiştir. Çünkü işleyen sanayileşme ve modernleşme bunu mümkün kılmaz. Kentte veya kentsel toplumda sanayileşme ile birlikte değışim değeri ortaya çıkar. Kent, meta dünyasıdır, metaların dilidir, mübadele değerinin zaferi ve yaygınlaşmasıdır” (Lefebvre, 2020 s.147). Yine “Kent sanayi üretiminin anlamını içerir, biri olmadan diğeri saçma bir hal alır” (Lefebvre, 2020, s. 99). Lefebvre, kent kavramından çok kentsel toplum kavramını kullanır. Bu yönüyle tüketim toplumu, bilgi toplumu, boş zaman toplumu kavramlarını tercih etmez (Al-Rebholz, 2017). Kentsel toplum sanayi üretimi tarafından şekillendirilen toplumdur. Başka bir anlatımla kent toplumu, “sanayileşmeden doğan (...) tarımsal üretimi bizzat emen ve onun üzerinde hâkimiyet kuran bu süreç sonucunda inşa edilen toplumu ifade eder” (Lefebvre, aktaran Al-Rebholz, 2017, s. 153). Bir merkez olmadan kentliliğin olamayacağını düşünmektedir. Şehir merkezi ise sanayileşme ile metaya dönüşmüş ortadan kalkmıştır. Kentsel devrim ise, onun ifadesiyle, “Toplumsal bütün halinde kentleşmesi” (Lefebvre, 2013, s. 7) olarak tanımlanır. Bu toplumda şehir krizi ortaya çıkacaktır. Kentsel toplumda kent bilinci özellikle banliyölerde azalmaktadır. Lefebvre banliyöleşmeyi “kentsizleştirici, kentsizleşmiş şehirleşme” (Lefebvre, 2020) olarak tanımlar.

Lefebvre’ye göre, şehir hakkı (kent hakkı) birlikte tüketim hakkıdır. “Lefebvre şehir hakkı ile eski şehre değil kentselliğin dinamiklerinden doğan haklara, kent hakkına, işaret ettiğinin altını çizerek” (Eşrefoğlu, 2020, s. 72). “Şehir hakkı, basit bir ziyaret etme ya da geleneksel şehirlere geri dönme hakkı olarak düşünülemez. Sadece dönüşmüş, yenilenmiş kentsel yaşam hakkı olarak formüle edilebilir” (Lefebvre, 2020, s. 132). Yine “Şehir hakkı, özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyselleşme hakkı, habitat ve mesken hakkıdır. Yapıt hakkı, katılım ve sahiplenme hakkı da şehir hakkı içinde yer alır” (Lefebvre, 2020, s.151). Harvey’e göre şehir hakkı (2013, s. 44), “şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değıştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu”. Mevcut kentsellik sömürüye dayanmaktadır. Ancak insan ırkının hak ettiğ bir kentselliğe geçiş, şehir hakkının elde edilmesi dolayısıyla devrimle gerçekleşecektir (Harvey, 2003). Şehir hakkı işçiler tarafından onların eylemleri ile kazanılacaktır. İşgücü bu hakkı yaşam alanında, yeniden üretimle üretimin bulunduğu alanda, yani Lefebvre’nin gündelik hayat olarak adlandırıldığı alanda elde edecektir (Merrifield, 2017). Kısaca bir

kitap başlığının ifade ettiği gibi, “Kâr için değil, halk için” (Brenner, 2014), ifadesi şehir hakkının tanımlanması açısından taşı gedğine koyma demektir.

Castells Şehirsel Sorun, Bir Marksist Yaklaşım (The Urban Question, A Marxist Approach, 1972) adlı eserde, yeniden üretim süreçleri ile ortaya çıkan çelişkileri şehir düzeyinde sistematik ve ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Başka bir anlatımla eser, Marksist kavramları ve bakışaçılarını kent sorunu etrafında bir araya getiren önemli bir çalışmadır. Adaletsizliğin kentleşmesini incelerken Marksist teorinin kullanılmasını öneren bir eser konumundadır. Bu yönüyle Harvey’in Sosyal Adalet ve Şehir adlı eserine benzer (Hubbard, 2018). Castells’e göre üretim ve dolaşım şehir ölçeğinde değil, bölgesel ve ülke ölçeğinde, üst ölçeklerde gerçekleşmektedir. Oysa tüketim şehir ölçeğinde örgütlenmektedir (Merrifield, 2014). Ona göre, şehirler toplu tüketim ile işgücünün yeniden üretildiği Mekânlardır. Şehir özellikle emek gücünün yeniden üretildiği mekândır. Toplu tüketim birlikte tüketimden çok, emeğin yeniden üretilmesi için gerekli olan mal ve hizmetlerin devlet tarafından sağlanmasını ifade etmektedir (Gottdiener, 2001).

“Bu anlamda, kentsel olarak görülen temel sorunların aslında 'kolektif tüketim' süreçleriyle, ya da Marksistlerin iş gücünün kolektif yeniden üretim araçlarının organizasyonu olarak adlandırdığı şeyle bağlı olduğunu söylüyorum. Yani, nesnel olarak sosyalize edilmiş tüketim araçları, belirli tarihsel nedenlerden ötürü, üretim, dağıtım ve yönetim süreçlerinde devletin müdahalesine esasen bağımlıdır. Bu, keyfi bir tanım değildir. Gelişmiş kapitalist toplumların somut analiziyle doğrulanabilecek bir çalışma hipotezidir-ve ben de bunu yapmayı amaçladım” (Castells, 1977, s. 440).

Toplumsal hizmetlerin karşılanmasının maliyet 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet tarafından karşılanır olmuş, bu alandaki hizmetler özel sermaye için çekici olmamıştır. Sonuçta çalışan sınıfların baskısı ile devlet bu alanda yardımlarını artırmış, ancak giderek güçlükler yaşamış ve bu hizmetlerde yaşanan aksamalar şehirsel sosyal hareketlerin temel nedeni olmuştur. Bu özellik Castells tarafından kentsel sorun olarak görülmektedir. “Kentsel sorunlar... herşeyden önce ortak-tüketim sektöründeki çelişkilerin derinleşmesini ifade eder... Ortak tüketim araçlarının tahsisı giderek devlet müdahalelerine daha bağımlı hale gelmiştir (Castells, 1997, s. 56). Dolayısıyla Castells Mekânın nasıl üretildiğinden çok, şehirsel problemlerin nasıl üretildiğine bakar (Güllüpinar, 2012). Dolayısıyla o, Lefebvre gibi, kapitalizmin içine düştüğü krizleri şehirsel mekânı kullanarak nasıl çözdüğüne bakmaz. Şehirler, devlet, özel kesim ve şehirdeki sosyal gruplar tarafından inşa edilmektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2011; Şengül, 2001).

Marksizmin Eleştirisi

Genel olarak bakıldığında Marksist bakış açısı birçok nedene bağlı olarak eleştirilmektedir. Marx’ın teorilerinin odağında mekân bulunmaz. Yani Marksist bakış açısı sadece insanların ve yerlerin etkisizliğini reddetmekle kalmaz, aynı zamanda kültürel ve siyasi süreçleri ekonomiye indirger (Das, 2022). Onun tezi kapitalizmin başlangıç aşamasındaki şartlarla ilgilidir. Bu aşamada işçi toplumunun

şartları çok kötüdür. Ancak zamanla şartlar değişecektir. Örnek olarak Marx’tan 50 yıl sonra yeni Marksistler, yani eleştirel bakış açısı ortaya çıkmıştır. Yeni eleştirel bakış açıları ortaya koyanlar ekonomiden çok toplumu kontrol eden esas unsurun medya vasıtasıyla kültür olduğuna inanırlar (Ritzer ve Stepnisky, 2019). Marx, “modern işçi sınıflarının kapitalizme alıştıktan sonra üretim biçimini devirme çabalarından vazgeçecekleri olasılığını görmez. Sınıf yapısı da iki kutuplu olarak gelişmemiştir. Toplum kendi içinde orta sınıf ve işçi sınıfı şeklinde kutuplaşmamış, aksine orta sınıflar gelişmiş ve işçi sınıfı küçülmüştür. Daha açık anlatımla özgürlük isteyen özne azalmış veya eksilmiştir. Bu küçülmenin nedeni üretim süreçlerinde yaşanan dönüşümdür. Böylece işçi sınıfı daha parçalı hale gelmiş, sınıf bilinci aşınmıştır. Bu durum sınıf çatışmasına girme yeteneğini azaltmıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2018; Skousen, 2005). Kapitalizm aşırı vurgulanmakta; ekonomik gerekçilik (ekonomik determinizm) yapılmaktadır. Oysa toplumsal olaylarda ekonomi tek belirleyici değildir. Dinsel inançlar, töreler, tabular ve kültürler de sosyal hayatı biçimlendirmiştir. İnsanlık tarihi savaş ve çatışmalardan ibaret değildir. Uzlaşma ve işbirliği de oldukça yaygın biçimde çeşitli problemlerin çözümünde kullanılmıştır (Aydın, 2018). 20. yüzyılda ortaya çıkan komünist devrimler, zengin batı ülkelerinden değil, tarımsal kökenli toplumlarda ortaya çıkmıştır. Başka bir anlatımla bunlar, “Marx’ın mantıksal olarak devrime hazır buldukları toplumlarla taban tabana zıttır. Sömürgeleştirilmişlerdir ya da henüz endüstriyel bakımdan gelişmemişlerdir. Marx’ın toplumsal gelişme mantığı çıkardığı Avrupa’ya özgü durumların dışında kalırlar” (Sennett, 2013, ss. 325-326). Özellikle sosyalist toplumlarda devlet ortadan kalkmamış, fakat büyümüş ve baskıcı bir yönetim sergilemiştir. Açıkçası komünist toplumlar ne sınıfsız ne de özgürleştirici olmuştur (Slaterry, 2020). Marx daha çok üretime odaklanmıştır. Oysa günümüzde daha çok gelişmiş ülkelerde olmak üzere tüketim önem kazanmış ve tüketim toplumu ortaya çıkmıştır. Tüketim ihtiyaçtan değil daha çok gösteriş için yapılmaktadır. Küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan yeni üretim ilişkileri de şehirlerin önemini azaltmıştır. Onun Batılı ilerleme anlayışını tartışmasız kabul edişi de sorunludur (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Marx insanın doğayı kendi isteklerine göre sömüreceğini düşündü. Oysa böyle bir durum ekolojik bunalımların sebebi olacaktı (Aydın, 2013). Diyalektik yöntem de problemlidir. Her şey çelişki üzerine kurulu değildir. Değişim her zaman tez, antitez ve sentez şeklinde meydana gelmemekte, ikili veya üçten çok basamaklara sıkça rastlanmaktadır (Aydın, 2013). Marksizm daha çok Avrupa merkezli olması ve küresel güneyi görmemesi nedeniyle de tartışılmaktadır (Das, 2022). Abrams (1978) ve Holton (1984) şehirler feodal sisteme karşı olmak yerine onun parçası durumunda oldukları gibi kapitalizme geçiş sadece şehirlerde değil, kırsal alanlarda da meydana gelmiştir (aktaran Saunders, 2013). Yine feministler Marksizmi cinsiyet körü olarak değerlendirilmektedir. Hümanistlere göre Marksistler insanın özgürlüğünü inkâr etmektedirler. Postyapısalcılar büyük anlatılar nedeniyle Marksizmi eleştirmektedir (Cresswell, 2013). Bütün bunlara rağmen Marx’ın haklı yönleri de yok değildir. Bunlar günümüz dünyasında çeşitli şekillerde ortaya çıkan olumsuzluklardı;

Yabancılaşma ve işyerinde monoton çalışma, para peşinde koşan kapitalist toplumda, açgözlülük, sahtekarlık ve maddecilik, servet, gelir ve fırsat eşitsizliği, ırk, feminizm, ayrımcılık ve

çevresel problemler (Das, 2022; Skousen, 2005), Marx'ı haklı çıkaran başlıca olumsuzluklardır.

Marksist Coğrafya

"Marksist coğrafya, sosyo ekonomik sistemlerin yani kapitalizmin, süreçleri, sonuçları ve coğrafi koşullarını Marksist teori kullanarak açıklayan bilimdir" (Gregory ark., 2009, s. 446). Marksizm, toplumun dört temel özelliği -ekonomi, siyaset, kültür ve doğa/beden -mekânın, yerin, ölçeğin ve insanın doğayı dönüştürmesinin bakış açısından incelediğinde Marksist coğrafya ortaya çıkar. Coğrafya ve Marksizm birbirlerini zenginleştirir (Das, 2022). Marksist coğrafya toplum ve mekân diyalektiğini anlamak için sınıf ilişkilerini ele alan bir yaklaşım olan Marksist coğrafya, "Marksist teorinin ve metodolojisinin dünya politik ekonomisini açıklamak ve değiştirmek için kullanılmasıdır. Marksist coğrafya, doğal çevre, mekânsal ilişkiler ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik oluşumlar arasındaki diyalektik süreçleri vurgular (Mayhew, 2010, s. 694). Marksizm coğrafya disiplinin gelişimi ve içinde yaşadığımız dünyanın analitik incelenmesi açısından önemlidir. Marksist coğrafya, kapitalizmin derin yapılarının insan etkinliği için bir belirleyici ve kısıtlayıcı olarak nasıl hareket ettiği konusunda tefsirselsel iddialarda bulunur (Das, 2022). Coğrafya mekânla ilgilidir. Marksist bakış açısı mekân analizlerine temel sağlamaktadır.

Marksist coğrafya 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında yaşanan sosyal olaylar ve nicel devrim eksenli mantıksal pozitivizme tepki nedeniyle ortaya çıktı. ABD'deki anti-savaş hareketinin, Amerikan şehirlerindeki aşırı ırk ve sınıf ayrımcılığı, Vietnam'da ağır kayıplar, enflasyon, üretkenlikte düşüş, uluslararası borç krizi, feminist ve çevre hareketlerinin, 1968 Prag Baharı'nın, anti-emperyalist hareketin, radikallerin sosyalizmi ve Marx'ı keşfetmesinin etkisi gibi geniş toplumsal patlamalar 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında disiplini tamamen dönüştürdü (Johnston ve Sidaway, 2016; Warf, 2006). Yine pozitivist yaklaşım başlangıçtan beri ideolojiyle yüklüydü (Livingstone, 2003). Bu ideoloji kapitalizm eksenliydi. Radikal coğrafyacılar göre, pozitivist bakış açısıyla coğrafya, dağılımları hesaplayan bir çeşit mekânsal hesap makinesi, bir tür geometrik teknikti. Adalet ve siyasal katılımı ilgili temel sorunlar rahatlıkla göz ardı ediliyordu (Livingstone, 2003). Kapitalist sistem her yönüyle adaletsizdi. Bu adaletsizlik şehir ve dünya ölçeğinde mekânsal ve ekonomik anlamda ortaya çıkıyordu. Yine coğrafya siyasal açıdan tarafsız olamazdı. Peet'in ifadesiyle, "Objektif, değerden arındırılmış ve siyasi olarak tarafsız bilim diye bir şey yoktur, aslında tüm bilim, özellikle sosyal bilimler, belirli bir siyasi amaca hizmet eder" (Cresswell, 2013, s. 25). İlk Marksist coğrafya dergisi Antipode 1969 yılında yayımlandı. Ancak bu ilk çalışmalar daha çok şehir coğrafyasıyla ilgiliydi. Örnek olarak Antipode' nin ilk baskısında yoksulluk, azınlık hakları, hizmetlere erişilebilirlik gibi sosyal refahla ilişkili konular ele alınmıştı (Unwin, 1992). Ancak, erken radikal çalışmalar çoğunlukla yorumları ve hedefleri bakımından liberaldi. "Radikal ve Marksist coğrafya arasındaki fark, günlük siyasi uygulamalardan çok entelektüel pratiklerin derinliği ve tarzındadır. Marksist külliyat aracılığıyla diğer sosyal teorilerle çok daha fazla temas kurulur ve araştırma yapma ve

yayınlama nedenleri, uzun vadeli bir misyon duygusu taşır" (Peet, 1998, s. 93). Mekân Marx'ın politik ekonomi eleştirisinde örtük olmuş olabilir, ancak mekânın Marksizme dahil edilme çabasının geçmişinde Lefebvre ve Castells olmasına karşın Harvey bu konuda önemli katkı sağlamıştır. Tarihi coğrafi materyalizm bir Marksist coğrafya bilimi yaratma ve aynı anda daha geniş tarihsel ve diyalektik materyalizm akımlarına açıkça coğrafi kavramlar ve duyarlılıklar aşılama hedefleyen entelektüel bir projedir (Kirsch, 2020). Böylece tarihi materyalizme, zaman ve dönüşüm dışında mekân da eklenmiş oluyordu. Harvey'in ifade ettiği gibi "Teorizasyonumuzun nesnesi kapitalizmin tarihsel coğrafyası, araştırma yöntemimiz ise tarihsel coğrafyadır" (akt. Soja, 2017, s. 64). Ya da tarihi coğrafi materyalizm kapitalist sosyal ilişkilerin şekillenmesinde mekânın süreç olarak rolünün vurgulanması olarak düşünebilirdi. Kısaca Swyngedouw ifade ettiği gibi tarihsel-coğrafi materyalizm "tüm coğrafyayı tarihsel coğrafyaya dönüştürür... sadece geçmişin değil, aynı zamanda günümüzün ve geleceğin de" (akt. Kirsch, 2020, s. 34). Başka bir anlatımla Marksist coğrafya, Harvey'e göre (2022, s. 159), "Tarihsel materyalist gelenekten çıkan genel toplumsal teorilere coğrafi hassasiyetleri dahil etmekten" başka bir şey değildir.

Marksizmin coğrafyadaki teorik etkisi ilk olarak 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında ortaya çıktı (Johnston ve Sidaway, 2016). "Sözkonusu dönemin radikal politikalarının etkisiyle birçok genç coğrafyacı, coğrafyanın 'teknokratik' olduğu görüşünden ve vizyonundan memnuniyetsizlik duymuş ve şu eleştirilerde bulunmuşlardır: (i) Mekânsal kalıplara dar bir odaklanma çoğunlukla incelenmemiş ve bu kalıplarda açıkça görülen eşitsizlikleri üreten sosyal süreçleri etkisiz bırakmıştır. (ii) Görünürde tarafsız coğrafi teknik ve analizler, genellikle pratikte çeşitli tahakküm ilişkilerini mümkün kılmaya ve sürdürmeye yaramıştır. (iii) Mekânsal analistler tarafından geliştirilen "evrensel yasalar" çoğu zaman endüstrileşmiş batı toplumlarına ilişkin genellemelere dayanmaktaydı. "Marksist teori ise bunun aksine diyalektikti, bariz bir şekilde politiktir, sömürünün ve eşitsizliğin analizine ve iyileştirilmesine odaklanmıştı ve enternasyonalistti" (Gregory vd., 2009, s. 448).

1970'li ve 1980'li yıllarda Marksist coğrafya eleştirel beşeri coğrafya içinde ön plandaydı. Başta David Harvey olmak üzere, Richard Peet, William Bunge, Neil Smith, ve Edward Soja Marksist coğrafyacılar arasında ön plana çıkanlardır. Mekânsal dönüşüm öncülleri olan Marksist coğrafyacılar farklı konuları ele almışlardır. Unwin (1992) Marksist coğrafya çalışmalarını dört başlık altında değerlendirmiştir. Bunlardan bir tarihi coğrafyadır. Marx'ın kapitalizmi tarihsel açıdan ele alması bu durumun başlıca nedeni olmuştur. Gregory'nin (1984) sanayide değişim ve sınıf çatışması, Blaut'un (1975) kolonyalizm ve emperyalizmde Marksist teoriyi ele alan çalışması bu açıdan önemlidir. İkinci olarak Marx'ın teorisi şehirselsel bağlamda ele alındı. Castells'in Şehirselsel Sorun, Bir Marksists Yaklaşım (1972), Harvey'in (1973) Sosyal Adalet ve Şehir çalışmaları bunlar arasında önde gelmektedir (Gregory ve ark., 2009). Ayrıca planlama çalışmaları, rant teorisinin geliştirilmesi ve konut sağlanması Marksist bağlamda ele alındı. Üçüncü olarak bölgesel dengesizlikler ve sanayinin yeniden yapılanması sonucu ortaya çıkan sorunlar ele alındı. Son olarak Üçüncü dünyada

(Üçüncü Dünya Marksizmi) kapitalizmin gelişmesi ele alındı (Unwin, 1992). Yine bağımlılık teorisi ve dünya sistemleri teorisi gibi teoriler de geliştirilmiştir.

Radikal bakış açısından Marksist bakış açısına geçiş Harvey'in 1973 yılında yayınlanan Sosyal Adalet ve Şehir adlı çalışması ile oldu. Harvey bu eseriyle Marksist coğrafyanın mimarı olmuştur. Başka anlatımla eser, pozitivist bakış açısıyla ele alınan Coğrafyada Açıklama (Explanation in Geography, 1969) adlı eserden sonra, Harvey'in U dönüşlü değişen bilimsel ve siyasi yönünü ortaya koyar. Birinci kısımda liberal formasyonlar incelenir. Bu bölümde şehir planlama mekanizmalarının Batılı şehirlerde adaletli kentsel toplum ortaya çıkarabileceğine odaklanır. İkinci bölüm Sosyalist formasyonlara ayrılır. Burada Harvey kentsel sorunların çözümüne yönelik Marksist bir devrim önerir. Coğrafyada Devrimci ve Karşı Devrimci Kuramlar ve Getto Oluşumu Sorunu başlıkla bölümde beşeri coğrafyacıların kentsel sorunların çözümüne yönelik bütün önerilerini reddeder. Başka bir anlatımla eser Marksist bir şehir coğrafyasının nelerle ilgili olabileceğini ve doğasını tanımlaması bakımından önem taşır. Sermayenin Sınırları (1982) adlı çalışma ise Marx'ın kapitalizm teorisinin yeniden inşasına çalışır. Çünkü Marx coğrafyanın ya da mekânın kapitalizmin işleyişine olan etkisini dikkate almamıştır (Castree, 2018).

Genel olarak kapitalist sistemin adaletsizliği üzerine duran ve şehirleri birikim ve sınıf mücadelesinin yapıldığı yer olarak gören Harvey (2021), fikirlerini sermaye çevrim kuramı ile açıklar. Bu fikir "tarihsel olgulara ve Marx'ın kriz teorisine dayalı döngüsel bir modeldir" (Smith, 2017, s. 184). Ona göre kapitalist sistemin işleyişi için sermayenin birikimi ve biriken sermayenin yeni yatırımlara, yapılı alanlara dönüştürülerek devam etmesi gerekir. Başka bir anlatımla, kent kelimesiyle anlatılan şey, kapitalist üretime, tüketime olanak sağlayan bir kaynak sistemi olarak böyle bir yapılı fiziki çevrenin yaratılmasıdır. Harvey bu süreci döngü veya çevrim olarak açıklar. Birinci çevrimde artı değer üretimi için çalışma saatlerinin uzatılması ve üretim araçlarına yatırım yapılması ve tüketimi gerekir. Sermaye birikimi ile ortaya çıkan aşırı birikim krize neden olur. Bu krizi aşmak için sermaye ikinci çevrime, yani şehrin bina edilmiş çevresine yönelir. Gökdelenler, bürolar, AVM'ler ve lüks konutlar yapılı çevrenin önemli bileşenleridir. Örnek olarak banliyöler, tüketici talebini teşvik etmek ve yeni tüketim alanları ortaya çıkarmanın ideal şeklidir (Thorns, 2004). Ya da banliyöleşme, Harvey'e göre (2019, s. 101), "evler inşa etme ve içini eşya ile doldurma" eylemidir. Sermayenin ikinci döngüye kayışı sadece birinci döngüdeki kriz ile ilgili değildir. İkinci döngüdeki yapılı çevrede kâr oranlarının yüksekliği de teşvik edicidir (Güllüpinar, 2012). 1973 petrol fiyat şokunun ardından, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'nın büyük şehirlerinde yaşanan gayrimenkul patlamasının temelinde, birincil devreden ikincil devreye sermaye transferinin spekülasyon yatırım şeklinde yapılması yatmaktaydı. Ancak sermaye transferinin de bir sınır vardır. Çünkü pazar belirli miktardaki ofis veya alışveriş merkezini absorbe edebilir. Bu noktaya gelindiğinde sermayenin değişim değeri azalır veya tamamen kaybolur. Bu olayların belirli konumlarda meydana gelmesi ile gelişim eşitsiz bir şekilde gerçekleşir (Pacione, 2001). Harvey'in (2019, s. 89-94), üçüncü

çevriminde sermaye bilim ve teknolojiye yatırılır. Şehirlerde mekânsal eşitsizliklerin, eşitsiz ve ayrılmış mekânların ortaya çıkışı kapitalist sermaye birikim süreçleriyle ilgilidir. Harvey (2019, s. 176, 358) şehirleşmeyi "mekânsal olarak temellenen toplumsal süreç" ve "kapitalizmi tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasını söğürülmesini sağlayan kilit yöntem" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle kapitalizm mekânsal çözümler bulmadan yapamaz. Bu durum günümüz küreselleşmesinin de nedenidir (Harvey, 2008).

Mekânsal çözüm getiren başka bir yeni Marksist coğrafyacı Edward Soja'dır. O Marksizmi ve Marksist postmodernizmi oluşturma çabaları içinde olmuştur. Postmodernizm ona göre kapitalist yeniden yapılanmayı anlamlı kılmaktan başka bir şey değildir (Geddes, 2017). Yine Soja mekânı ve coğrafya araştırmalarını zaman araştırmalarıyla birleştirerek mekânı anlamaya yönelik triyalektik kavramını ortaya koyar (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Onun birinci mekânı, mekân içindeki nesnelerle ilişkili coğrafi bakış açısıyla ele alınan maddeci özellik taşıyor. Bu özelliği ile Lefebvre'nin mekân pratiklerine benzer. "İkinci mekân algılarla veya kafamızdaki resimlerle ilgilidir. Bir çeşit şehir imajıdır" (Ritzer ve Stepnisky, 2018, s. 71). Üçüncü mekân veya Lefebvre'nin sosyal mekânı iki mekânı da içine alır. "Öznel ve nesnel, soyut ve somut, gerçek ve hayal ürünü, bilinen ve tahayyül edilen, tümüyle yaşanan mekân olarak bir şekilde gerçek ve hayal edilen, tekrarlanabilen ve farklı olan, yapı ve eyleyen, akıl ve beden, bilinçli ve bilinç dışı olan, gündelik yaşam ve bitmeyen tarih hep birliktedir" (Soja, akt. Yıldırım, 2015, s. 1304). Bu mekân, "ötekilik, hibritlik, herşeye açıklık, eş zamanlı olarak herşeyi içeren" (Yıldırım, 2015, s. 1316) özelliktedir. Mekân burada Tuan tarafından tanımlanan yer kavramını ifade etmektedir. Böylece yer Lefebvre'nin toplumsal mekânıyla eş anlama sahip olur.

Marksist coğrafya sadece Harvey ve Soja'dan ibaret değildir. Richard Peet, Neil Smith, Nigel Thrift, Andy Merrifield, Neil Brenner gibi Marksist coğrafyaya üst düzey katkısı olan bilim adamları bulunmaktadır. Örnek olarak Smith doğanın üretimi, eşitsiz gelişme, soylulaştırma, kentsel dönüşüm konulu çalışmalarıyla bilinmektedir. Eşitsiz gelişme kapitalizmin doğası ile ilgili görülmektedir. Kapitalizm eşitsizlikler üretmektedir (Smith, 2017). Yine o, soylulaştırmayı rant farkı teorisi ile açıklamaktadır. Soylulaştırma, şehir merkezindeki gayrimenkullerin mevcut değeri ile gelecekte kazanacakları daha yüksek değer arasındaki farktan kaynaklanmaktadır (Smith ve Williams, 2021).

Marksizm gibi Marksist coğrafya çeşitli nedenlerle eleştirilmektedir. Politik ekonomi bakış açısı piyasaya vurgu yaparken beşeri coğrafya ihmal edilmektedir (Pacione, 2001). Marksist coğrafyada insan pasifize edilir ve daima ekonomik bakış açısıyla şekillenen bir özneye dönüşür. Bu bakış açısı aynı zamanda insan kültürlerini de ihmal eder (Öztürk ve Karabağ, 2013). Bu akımı içinde yer alan coğrafyacıların metodolojik farklılıklar içine düşmeleri, eleştirel düzeyde kalıp uygulamaya gidilmemesi dolayısıyla öngörü ve açıklama eksikliği içindedir. Yine bu akımı temsil eden coğrafyacıların kendi görüşlerine göre büyük olmayan topluluklara hitap etmeleri nedeniyle de eleştirilmişlerdir (Unwin, 1992). "Post Marksist yaklaşımlar, Marksist teorisinin metalaşma ve sömürünün kapitalist toplumların merkezinde yer aldığı gibi temel unsurlarını kabul etmekle

birlikte, Marksizmin aşırı ‘modern’ olduğunu iddia ederek eleştirir. Yani, Marksizmin tüm insan deneyimlerini, farklılıklarını ve güç ilişkilerini; bireyin veya grubun üretim ilişkileri içindeki konumundan determinist bir şekilde açıklamaya çalışan dar, ekonomik indirgemeci bir üst-anlatı (meta-teori) olduğu ifade edilir” (Gregory vd., 2009, s. 447).

Sonuç

Kapitalizmi çok yönlü ele alan tek yaklaşım olan Marksizme göre, ekonomik yapı tüm sosyal ve mekânsal ilişkileri inşa eder. Marksist bakış açısına göre, insanlığın yaşadığı temel acı ve sorunların kaynağı kapitalist sistemdir. Bu sorunların ortadan kaldırılması ve toplumun dönüştürülmesi, ancak sınıfsız ve devletsiz bir toplum yapısının kurulmasıyla mümkün görülmektedir. Ancak Marksizm yönetim anlamında çökmüştür. Hatta teorik çöküş, pratik çöküşten önce gerçekleşti (Yayla, 2011). Bir zamanlar dünya nüfusunun üçte birinde Marksist anlayış etkiliydi. Eski Marksist devletler kapitalist hale gelmişlerdir. Hala Marksist olduğunu iddia edenlerde (Küba hariç) kapitalizmin son derece bürokratikleşmiş değişik halleri görülmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Ancak Marksist bakış açısı, coğrafyanın gelişim tarihinde önemli bir yere sahiptir ve coğrafi çalışmalara farklı bir yöntem kattığını söylemek yanlış olmaz. Bu özellik yalnızca coğrafyaya özgü değildir; Marksizmin öne sürdüğü bilimsel yöntemler ve kavramlar, diğer toplum bilimlerinde de önem kazanmıştır. Marksizm çökmüş gibi düşünülse de Marksist bakış açısı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü Komünist/Sosyalist ülkelerdeki deneyimleri gerçek manada Marksizmle özdeşleştirmek doğru bir yaklaşım sayılmamaktadır. Marksizmin çöküşü kapitalist çelişkilerin ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir (Unwin, 1992, s. 167). Gettoların, kapalı toplumların (yeşil gettolar), gecekondu ve varoşların şehirlerde varlığı hala devam etmektedir. Mülksüzleştirme (soylulaştırma) dolayısıyla birikim şehirlerin önemli bir özelliğidir. Kuzey, güneyi sömürmeye devam ettiği gibi, tutarsız sermaye ve kriz eğilimleri şehirleri, ülkeleri ve tüm dünyayı etkilemektedir. “Ekonomik ve ekolojik krizlerle damgalanan mevcut konjoktürde, dünyayı anlamak ve değiştirmek için Marksist coğrafyaya her zamankinden fazla ihtiyaç vardır” (Belina, 2022, s. 40). Marx’ın diyalektik tarihi analiz, sömürü, emek, kullanım değeri, değişim değeri, yabancılaştırma, praksis, sınıfsız toplum ve kapitalizmin çelişkileri gibi farklı kavramları bilimsel hayata soktuğu görülmektedir. Başka bir anlatımla bu kavramlar sadece Marksistler tarafından kullanılmamaktadır. Çeşitli nedenlerle eleştirilse de Marksizm kapitalizmi etraflı olarak ele alan tek yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Marx mekânı ve doğrudan şehri dikkate almamaktadır. Bu özellik 1960’lı yıllara kadar devam etmiştir. Ancak “geniş sayılabilecek bir grubun içinde Lefebvre, Harvey ve Castells kentsel mekâna duyarlı bir Marksist kuram ve stratejiye katkıda bulunmaya yönelik önemli eserler vermişlerdir” (Şengül, 2001, s. 9).

1960’ların sonu ve 1970’li yılların başından beri toplumsal olaylarda, kültürel, ekonomik ve siyasal olaylarda köklü değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak coğrafi düşüncenin bakış açısında da değişim yaşanmıştır. Harvey’in ifade

ettiği gibi “Toplum değiştikçe coğrafya da değişmektedir”. Marksist coğrafya, özellikle bu değişimlerden ortaya çıkmıştır. “Coğrafyanın geleneksel olarak analiz ettiği belirli ilişkiler -doğal çevre ve mekânsal ilişkiler- aynı şekilde yaşamın maddi üretim biçiminin sonuçları olarak görülmektedir. Coğrafi ilişkileri anlamak için önce sosyal yapıyı anlamamız gerekir. “Marksist coğrafya, toplumu değiştirmek amacıyla bu temel şekilde anlamayı hedefleyen bir çabadır” (Peet, 1985, ss. 9-10). Kısaca Marksist coğrafya kapitalizmin tarihi coğrafyasını incelemek olarak da tarif edilebilir. Tarihi coğrafi materyalizm bu incelemenin özünde yer alır. Soja’dan alınırsa (2017), Marksist coğrafya, ikinci doğanın incelenmesinden başka bir şey değildir.

Marksist coğrafyaya geçiş Harvey’in, Sosyal Adalet ve Şehir” adlı eseri ile olmuştur. Harvey’den önce Lefebvre şehir çalışmalarına mekânsal bakış açısı getirmiş, onu Castells takip etmiştir. Marksist coğrafyacılar, üretim tarzları ve kalkınmayı, eşitsiz gelişmenin nedenlerini, doğanın ve mekânın üretimini, politik ekolojiyi, gündelik hayat, şehir hakkı, soylulaştırma, radikal kültürel ekoloji, maduniyet, kadın, mekânsal cinsiyet ve şehirselleşme ve çevresel sorunlarını tarihi coğrafi materyalizm açısından ele almaktadırlar. Bu bağlamda şehir yerleşmeleri ön plana çıkmaktadır. Başka bir anlatımla Marksist coğrafya daha çok eleştirel çağdaş şehir kuramları üzerine kuruludur. Eleştirel şehir kuramı mevcut şehirselleşme formasyonların aksine, demokratik, eşitlikçi ve sürdürülebilir şehirleşme biçimlerine vurgu yapmaktadır (Brenner, 2014). Şehirler coğrafya disiplininin bütün alanlarıyla ilişki içindedir. Bu nedenle daha çok şehirler üzerinde yoğunlaşan Marksist coğrafyanın çalışma konuları da geniş olacaktır. Çünkü şehirler birikim için elverişli bir ortam sağlayarak, kapitalist üretim biçiminin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu birikim süreci şehirselleşme arazi pazarında, şehirselleşme dönüştürme, soylulaştırmada ve banliyöleşmede belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik olaylar (sanayi, ticaret gibi) şehirleri mesken tutarlar. Marksizmin odak noktası olan sermaye sahipleri (sömürülenler) ve işgücü veya emekçiler şehirlerde yaşarlar. Dolayısıyla bu alanlarda sermaye ve emek çatışma halindedir. Bu açıdan denilebilir ki şehirler Marksist coğrafyanın odak noktasında bulunurlar. Şehirler kapitalizmin mekâna eklediği en büyük yapılar olmaları yanında onun çelişkilerinin bariz bir şekilde ortaya çıktığı yerleşmelerdir. Harvey’nin açıkladığı gibi: “kapitalizm altında sermaye, kendi koşullarına uygun fiziksel bir peyzaj inşa etmek için sürekli bir mücadele içindedir, ancak genellikle bir kriz sürecinde, daha sonraki bir zamanda bunu yok etmek zorunda kalır” (aktaran Pacione, 2001, s. 107). Böylece yaratıcı yıkım meydana gelir. Şehirler artı değer üretildiği mekân olarak görülmektedir. Ek olarak şehirler, ekonomik zıtlıklar mekânıdır. Şehirler, sömürüye dayalı sınıf mücadelesinin yaşandığı yerleşmelerdir. Şehirlerde hem işgücü hem mekân hem de gündelik hayat sömürülmektedir. Şehirler, zenginlerin mekâna hükmettikleri, ancak yoksulların ona mahkûm oldukları (Harvey, 2003) yerleşmelerdir. Ancak şehirler aynı zamanda şehir hakkı ile özellikle işçiler başta olmak üzere tüm sömürülenler hakları için veya sosyal adalet için savaş verdikleri isyankâr şehirleşmenin yaşandığı yerleşmelerdir. Bir bakıma şehir hakkı elde edebilmek kentsel devrimi gerektirir. Kentsel devrim kapitalizmin

tahakkümünden kurtulma çabasıdır. Bu devrimi yapanlar “Asi Şehirlerde” yaşamaktadır. Ya da ütopye olsa da “Umut Mekânları” devrimcilerin mekânı olacaktır. Bu mekânlar, daha eşitlikçi ve doğayla barışık yaşamayı mümkün kılacaktır (Harvey, 2008). Bütün bunlar kapitalizmin şehirleri mekân tutmasının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin şehrsel mekâna sinmesi farklı eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi bu eşitsizlikler mekânsal olarak da farklılaşmaktadır. Sonuç olarak Marksist coğrafya, kapitalist (neo-liberal) şehrin mekânsal olarak ortaya çıkan ekonomik ve sosyal eşitsizliklerinin Marksist bakış açısıyla incelenmesinden başka bir şey değildir. Özet olarak, Marksist coğrafyada, modern coğrafyanın bildik temaları birer birer Marksist analiz ve yorumlamaya tabi tutulmaktadır (Soja, 2017). Bunları, arazi rantı ve arazi kullanım kalıpları, yapı çevre çeşitleri, sanayi ve ulaşım ağlarının konumu, şehrsel biçim ve şehrsel ekolojinin gelişimi, şehrsel yerleşmelerin işlevsel kademelenmesi, eşitsiz bölgesel gelişim, yeniliklerin yayılması, algısal veya zihin haritalarının kullanımı, ulusal ölçekte ekonomik eşitsizlikler, yerelden küreselle kadar coğrafi tablonun oluşumu ve dönüşmesi olarak sıralamak mümkündür (Soja, 2017). Bu yapılırken Marx tarafından ortaya konulan kavramlar ve yaklaşımlar temel alınır. Bu yönüyle şehir yerleşmeleri ön plana çıkar. Şehir coğrafyası yanında, Marksist coğrafyacılar, ekonomik coğrafya, kalkınma coğrafyası gibi coğrafyanın farklı alt dallarında da eserler vermektedirler. Ekonomik coğrafyada, yoksulluk ve bağımlılık teorisi konularında temel vurgu eşitsizliğin sömürgeleşme (kapitalizmin) sonucu ortaya çıktığıdır. Ya da kapitalizm az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmesinde yetersiz kalmaktadır. Küreselleşme ise kapitalist yayılmanın, ya da kârı artırmanın mekânsal ölçeğinde büyümeyi, yeni emperyalizmi ifade etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akkol, M. L. (2019). Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ve kamusal alan kavramının analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 171-180.
- Aliagaoglu, A., & Uğur, A. (2021). *Şehir coğrafyası* (8. Baskı). Nobel.
- Alptekin, M.Y. (2014). Şehirden kente mekânsal dönüşüm. *Doğu Batı Dergisi*, 67, 85-107.
- Al-Rebholz, A. (2017). Kent kuramları: Klasikler ve çağdaşlar. *İçinde Kent sosyolojisi* (s. 135-163). M. Talas & E. Yiğit (Eds.). Lisans Yayıncılık.
- Avar Adile, A. (2009). Lefebvre'nin üçlü-algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân-dialektiği. *Dosya*, 17, 7-16.
- Aydın, M. (2013). *Güncel kültürde temel kavramlar* (2. Baskı). Açılım Kitap.

- Aydın, A. (2018). *Felsefe düşünce tarihi*. Pegem Akademi.
- Aydınlı H. İ. (2004). *Sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde belediyeler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı, A. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma: yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.
- Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel teori: Sosyolojik pozitivizmin eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, 12, 135-158.
- Belina, B. (2022). Marksist coğrafya her zamankinden daha güncel. Nutettin Özgen (Çev.). *İçinde Eleştirel beşeri coğrafya toplum, mekân, coğrafya* (s. 28-43). Mehmet Ali Toprak (Eds.). İstanbul: Bağlam.
- Bıçkı, D. (2006). Harvey ve Castells'de kent sorunsalı: Politik ekonomi vizyonu ve sınırlılıkları. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), 111-130.
- Brenner, N, Marcuse, P., & Mayer, M. (2014). *Kâr için değil halk için, eleştirel kent teorisi ve kent hakkı*. Sel Yayıncılık.
- Brenner, N. (2014). *Eleştirel kent teorisi nedir? İçinde Kent için değil halk için, eleştirel kent teorisi ve kent hakkı*. Neil Brenner, Peter Marcuse ve Margit Mayer (s. 29-46). Sel Yayıncılık.
- Bumin, K. (2013). *Demokrasi arayışında kent*. Çizgi Kitabevi.
- Castells, M. (1977). *The Urban question, A Marxist approach*. Edward Arnold.
- Castells, M. (1997). *Kent, sınıf, iktidar*. Bilim ve Sanat.
- Castree, N. (2018). David Harvey. *İçinde Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (s. 405-417). Philip Hubbard ve Rob Kitchin (Eds.). Litera Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük felsefe sözlüğü*. Say.
- Cresswell, T. (2013). *Geographic thought, a critical introduction*. Wiley-Blackwell.
- Das, R. J. (2022). What is Marxist geography today, or what is left Marxist geography? *Human Geography*, 15(1), 33-44.
- Demir, Z. (2018). Karl Marx'ın bakış açısından kapitalist toplumda yabancılaşma ve sonuçları. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 63-74.
- Deniz, T. (2025). İkinci bir doğa yaratmanın ifadesi kültürel coğrafya ve kavramları. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 15(1), 111-125.
- Eğilmez, M. (2015). *Makro ekonomi, Türkiye'den örneklerle* (7. Basım). Remzi.
- Eldem, S. (2019). Mekân ve Siyaset. *İçinde Önce Mekân Vardı* (s. 9-30). Önder Kulak ve Soner Turlak (Eds.). Edebi Şeyler.
- Engels, F. (1974). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. Sevinç Matbaası.
- Erken, A. (2022). Antonio Gramsci'nin Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi ve Yorumlanması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 149-158.
- Esgin, A. (2016). Aşına Olunanın Bilinmezliği: Kentin ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine. *İçinde Kent Fragmanları* (s. 17-60). Ali Esgin ve Özgür Sarı (Eds.). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Eşrefoğlu, H. (2020). *Kent Hakkı Kavramının Tarihsel Serüveni, Açılımları ve İmkanları*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Geddes, M. (2017). Marksizm ve Kentsel Politika, *İçinde Kentsel Politika Teorileri* (s. 108-141). Jonathan S. Davies ve David L. Imbroscio (Eds.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*. Ersin Kuşdil (Çev.). Ayrıntı.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2020). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (4. Baskı), Ali Esgin (Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Gottdiener, M. (2001). Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru. *Praksis*, 2, 248-269.
- Gottdiener, M., & Hutchison, R. (2011). *The New Urban Sociology* (Fourth Edition). Westview Press.

- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kavramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3), 1-29.
- Gregory, D., Jhonston, R., Pratt, G., Watts, J. M. & Whatmore, S. (2009). *The Dictionary of Human Geography* (5 th Edition), USA: Wiley and Blackwell.
- Güllüpinar, F. (2012). Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3), 1-29.
- Güllüpinar, F. (2013). Kent Kuramları. İçinde *Kent Sosyolojisi* (s. 50-83). Fatime Güneş (Eds.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, F. (2017). Kent Kuramları. İçinde *Kent Sosyolojisi* (s. 29-45). Fatime Güneş (Eds.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hall, T. (2001). *Urban Geography* (2th Edition). Routledge.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. Mehmet Morali (Çev.). Metis.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekânları*. Metis
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler*. Metis.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolit ve Özgürlük Coğrafyaları*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2015a). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*. Sel.
- Harvey, D. (2019). *Dünyanın Halleri. Kolektif* (Çev. Kolektif). Sel.
- Harvey, D. (2022). *Sermayenin Mekânları, Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. N. Bedirhanoğlu ve U. Balaban (Çev.). Sel.
- Holt-Jensen, A. (2017). *Coğrafya, Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*. Erdem Bekaroğlu, Ömer.F. Anlı, Hatice Turut, Suat Tuysuz (Çev.). İdil Yayıncılık.
- Hubbard, P., Kitchin, R., Bartley, B., & Fuller, D. (2005). *Thinking geographically, space, theory and contemporary human geography*. Continuum.
- Hubbard, P. (2018). Manuel Castells. İçinde *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler* (s. 183-196). Philip Hubbard ve Rob Kitchin (Eds.). Litera Yayıncılık.
- İçağasıoğlu Çoban, A., & Buz, S. (2009). Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 71-88.
- İncedere, L. (2020). Çağdaş kentsel teorilerde Marx'ı neden okuyoruz? *Kent Akademisi*, 13(4), 640-650.
- Johnston, R., & Sidaway, J. (2016). *Geography and geographers, Anglo-American human geography since 1945*. Routledge.
- Kaya, İ. (2005). *Sosyal teori ve beşeri coğrafya*. Ulusal Coğrafya Kongresi (İsmail Yalçınlar Anısına), s. 257-265.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncenin değişimi ve paradigmalar. İçinde *Coğrafya araştırma yöntemleri*, (s. 19-50). İlhan Kaya ve Yılmaz Arı (Eds.). Coğrafyacılar Derneği.
- Kirsch, S. (2020). *Historical geographical materialism. İçinde International encyclopedia of human geography* (2nd edition)(s. 31-36). A Kobayashi (Eds.). Elsevier.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, kapitalizm ve uygarlık*. İmge Kitabevi.
- Kayserili, A., & Baltuk, M. (2022). Marksist coğrafya açısından mekânsal bir eleştiri: Ağrı kenti örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 27(47), s. 28-40.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim*. Sel.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. Işık Ergüden (Çev.). Sel.
- Lefebvre, H. (2014a). *Sosyalist dünya görüşü Marksizm* (4. Basım). Yordam Kitap.
- Lefebvre, H. (2020). *Şehir hakkı* (4. Baskı). Işık Ergüden (Çev.). Sel.
- Livingstone, D. (2003). A Brief history of geography. İçinde *The Student companion to geography* (s. 275-282). A. Roges & H. A. Viles (Eds.). New York: Blackwell.
- Marx, K. (2011). *Kapital (Birinci Cilt)*. Sol.
- Marx, K. (2017). *Kapital (Üçüncü Cilt)*. Yordam.
- Marx, K. (2000). *1844 El yazmaları*. Birikim.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi*. Bil Ofset Matbaacılık.
- Mayhew, S. (2010). *Dictionary of geography*. Oxford University Press.
- Merrifield, A. (2017). *Yeni kent sorunu*. Tekin.
- Merrifield, A. (2019). *Metromarksizm, şehrin Marksist bir hikayesi* (Çev. Berkay Ersöz). Phoenix.
- Mert, D. (2021). Marksist düşünce geleneğinde hegemonya kavramının tarihi serüveni. [Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi].
- Pacione, M. (2001). Models of urban land use structure in cities of developed countries. *Geography*, 84(2), 97-119.
- Peet, R. (1985). An Introduction to Marxist geography. *Journal of Geography*, 84(1), 5-10.
- Peet, R. (1998). *Modern geographical thought*. Malden, USA: Blackwell Publishers.
- Odabaş, U. K. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel teori üzerine. *Dört Öge*, 14, 211-233.
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-25.
- Özgüç, N., & Tümerterkin, E. (2000). *Coğrafya geçmiş, kavramlar coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi.
- Öztürk, M., & Karabağ, S. (2013). Coğrafyada Paradigmalar. *Journal of European Education*, 3(1), 8-32.
- Ralph, E. (1987). *The Modern Urban Landscape*. Croom Helm.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018). *Modern sosyoloji kuramları*. Himmet Hülür (Çev.). De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018a). *Sosyoloji kuramları*. Himmet Hülür (Çev.). De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2019). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. İrmak Ertuna Howison (Çev.). De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin dönüşümü, kent teorisi ve kentsel yaşam*. Esra Nal, Hasan Nal (Çev.). Soyak Yayınları.
- Toprak, M, A. (2022). *Giriş: eleştirel beşeri coğrafya. Eleştirel beşeri coğrafya toplum, mekân, coğrafya içinde* (s. 15-27). Mehmet Ali Toprak (Ed.). Bağlam.
- Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Klasik kent Kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- Tümerterkin, E., & Özgüç, N. (2006). *Beşeri coğrafya, insan, kültür, mekân*. Çantay Kitabevi.
- Tümerterkin, E., & Özgüç, N. (2013). *Ekonomik coğrafya, kalkınma ve küreselleşme*. Çantay Kitabevi.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal teori, kentsel sosyoloji* (Çev. Songül Doğru Getir). İdeal Kültür ve Yayıncılık.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü* (4. Basım), Ayrıntı.
- Serter, G. (218). *Muhafazakâr Kentin İnşası*. Notabene.
- Skousen, M. (2005). *İktisadi düşünce tarihi, modern iktisadın inşası*. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak (Çev.). Adres Yayınları.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace, journey to Los Angeles and other real-and imagined places*. Blackwell Publishing.
- Soja, E. W. (2017). *Postmodern coğrafyalar. Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi*. Sel.
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz gelişim, doğa, sermaye ve mekânın üretimi*. Esin Soğancılar (Çev.). Sel.
- Smith, N., & Williams, P. (2021). *Kentin mütenalaştırılması*. Yordam Kitap.
- Slattery, M. (2020). *Sosyolojide temel fikirler*. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz (Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Şengül, H. T. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis Dergisi*, 2, 9-31.
- Ulaş, M.A. (2020). Kartl Marx ve yabancılaşma: Sosyolojik bir analiz. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 26-38.
- Warf, B. (2006). *Encyclopedia of human geography*. Sage Publication.
- Yayla, A. (2011). Marksizm hala niçin popüler? *Liberal Düşünce*, 16(62-63), 7-22.

- Yıldırım, Y. (2015). Kent Araştırmalarında Triyalektik Yöntem: İzmir'e Edward Soja İle Bakmak. *1. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi* (s. 1296-1321).
- Yurdadön Aslan, P., & Yavan, N. (2018). Mekân üretimi ve Lefebvre'in mekânsal üçlü kavramlaştırmasının görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı örneği. *Planlama*, 28(3), 302-314.

- Yurdadön Aslan, P., & Yavan, N. (2019). Edward Said'in mekânsal dönüş'e etkisi. *Posseible Düşünme Dergisi*, 14, 114-135.